

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

А.А.Марушкевич

Педагогіка вищої школи:

ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

(Цикл лекцій)

Навчальний посібник

Київ – 2005

УДК
ББК
М

Рецензенти

д-р пед. наук, проф. М.П.Лещенко

д-р пед.наук, проф.О.В.Плахотнік

д-р пед. наук, проф.

Рекомендовано до друку вченою радою факультету соціології та психології (протокол № ... від ... вересня 2005 року)

Марушкевич А.А.

*Педагогіка вищої школи. Теорія виховання (Цикл лекцій):
Навчальний посібник. – К.: ...*

ISBN

Аналізуються проблеми виховання у вищій школі, зокрема: професіограма, функції, напрями діяльності куратора; категорії виховання, його принципи, методи, засоби, напрями, форми організації; витоки сучасної наукової теорії виховання (виховні ідеї народної педагогіки, етнотрадиції українського народу, найсуттєвіші аспекти родинного виховання).

Гриф надано міністерством освіти і науки України

Лист..... від

УДК

ББК
ISBN

С Марушкевич А.А., 2005

ЗМІСТ

- Лекція 1.** *Мета та головні завдання виховання у вищій школі. Взаємодія педагога і студента у виховному процесі.*
- Лекція 2.** *Професіограма. Функції та основні напрями діяльності куратора вищої школи.*
- Лекція 3.** *Виховання – категорія педагогічна. Категорії виховання.*
- Лекція 4.** *Сутність виховання у вищій школі. Принципи виховання.*
- Лекція 5.** *Методи та засоби виховання у вищій школі.*
- Лекція 6.** *Напрями виховання у вищій школі.*
- Лекція 7.** *Форми організації виховання у вищій школі.*
- Лекція 8.** *Етнотрадиції українського народу і їх вплив на студентську молодь.*
- Лекція 9.** *Виховні ідеї народної педагогіки.*
- Лекція 10.** *Сутність українського родинного виховання.*

ВСТУПНЕ СЛОВО.

Цикл лекцій з теорії виховання, який є складовою частиною курсу „Педагогіка вищої школи”, розрахований на вивчення та сприйняття студентською молоддю класичних, педагогічних та інших університетів країни, включає необхідну інформацію з питань організації виховного процесу у сфері підготовки фахівців різних профілів, діяльності куратора, керівників ВНЗ у напрямі формування світогляду та життєво-необхідних якостей майбутніх спеціалістів для різних галузей науки, освіти, виробництва і управління ними. Він містить детальний аналіз найсуттєвіших категорій виховання, його принципів, методів, засобів, напрямів, форм організації.

З метою розкриття витоків наукових теорій щодо виховання у вищій школі нами до названого циклу включені тексти лекцій, у яких розкрито вплив на студентську молодь етнотрадицій українського народу, виховних ідей його педагогічного досвіду, сутності родинного виховання як основи подальшого вдосконалення особистості.

Кожна лекція супроводжується списками основної та додаткової літератури до теми, які направляють молодь і орієнтують у пошуках відповідей на індивідуальні запитання. Після всього тексту навчального посібника вказано назви джерел, використаних при укладанні змісту конкретних лекцій.

Окрім того, нами розроблено запитання для самоконтролю, самостійної роботи, орієнтовні плани семінарських занять до кожної теми.

Цикл лекцій з теорії виховання у вищій школі зорієнтований на ознайомлення студентів із основами виховного процесу в ній. Він може бути корисним при підготовці до навчальних занять як представникам професорсько-викладацького складу, так і аспірантам, студентській молоді, а, також, педагогам різних навчальних закладів у процесі підвищення їх кваліфікаційного рівня.

Лекція 1.

Мета та головні завдання виховання у вищій школі. Взаємодія педагога і студента у виховному процесі.

План лекції.

1. Мета виховання у вищій школі.
2. Основні завдання виховання.
3. Взаємодія педагога і студента у виховному процесі. Напрями виховної взаємодії.

Список основної літератури до теми.

1. Ягупов В.В. Педагогіка: Навчальний посібник.-Київ: Либідь, 2002.-560 с.
2. Алексюк А.М., Грищенко М.М., Киричук О.В. Педагогіка: навчальний посібник для студентів університетів.- Київ: Вища школа, 1985. - 295 с.
3. Баранов С.П., Болотина Я.Р., Слостенин В.А. Педагогіка. - Изд. 2-е, перераб. - Москва: Просвещение, 1987. - 369 с.
4. Державна національна програма “Освіта. Україна ХХІ століття”. - К.: Райдуга, 1994. - 61 с.
5. Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчук З.І. Основи національного виховання: Концептуальні положення. - К.: ІСДО, 1993. - 109 с.
6. Молодь і закон: Збірник нормативних актів і документів з проблеми виховання студентської молоді /За заг. ред. Н.І.Косаревої.- К.: ІЗМН, 1997. - 352 с.
7. Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів: Теорія, практика, програми /За заг. ред. А.Й.Капської; Упоряд. Н.І.Косарева. - К.: ІЗМН, 1998. - 192 с.
8. Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання: Шляхи реалізації (підготовка вчителя до виховуючих відносин з учнями). Навчальний посібник. - К.: ІЗМН, 1996. - 232 с.

9. Теоретичні засади виховання національної самосвідомості. Програма спецкурсу і навчальний посібник /За ред. Д.О.Тхоржевського. - Київ: ІЗМН, 1998. - 150 с.

10. Золотухіна С.Т. Розвиток ідеї виховуючого навчання в історії педагогічної думки України: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Харків: ХДПУ, 1994. – 108 с.

Список додаткової літератури до теми.

1. Концепція навчання державної мови в школах України: Державна мова як рідна //Дивослово. - 1996. - № 1. - С. 16-21.

2. Орієнтовний зміст виховання у національній школі: Методичні рекомендації /Кол. авт. за заг. ред. Є.І.Коваленко. - К.: ІЗМН, 1996. - 136 с.

3. Засобина Г.А., Кабыльницкая С.Л., Савин Н.В.Практикум по педагогике. - М.: Педагогика, 1986. - 146 с.

4. Козацька духовність і виховання молоді: Посібник для студентів і вчителів. - К.: КПДІ, 1993. - 40 с.

5. Національна система виховання (концепція): Проект. - К.: Либідь, 1991. - 28 с.

6. Міщик Л.І Соціальна педагогіка : Навчальний посібник. - К.: ІЗМН, 1997. - 140 с.

7. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

8. Мартинюк І. Національне виховання. Теорія та методологія: Методичний посібник. – К.: ІСДО, 1995. – 160 с.

Нова соціальна ситуація в Україні вимагає осучаснених підходів до проблем формування особистості у всіх ланках суспільного життя, а особливо у його освітній галузі. Перш за все має бути вдосконаленою система виховання студентів вищої школи, оскільки вони, через сферу майбутньої професійної діяльності, впливатимуть на моральний клімат населення країни. За “Положенням про

державний вищий заклад освіти” в Україні діють такі їх види: університет (класичний університет), технічні, технологічні, економічні, медичні, сільськогосподарські та інші університети, академії, інститути (як окремі ВНЗ чи структурні одиниці університетів, академій), консерваторії, коледжі та технікуми /училища/ (ВНЗ або підрозділи університетів, академій, інститутів) [1, 85-86]. У кожному з ВНЗ здійснюється навчально-виховний і виховний процеси, якість яких забезпечується професорсько-викладацьким чи викладацьким складом, а також спеціальними організаторами виховання, до яких відносимо і кураторів студентських груп.

У “Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти” вказано, що вищі навчальні заклади мають “здійснювати підготовку національної інтелігенції, сприяти оновленню і збагаченню інтелектуального генофонду нації, вихованню її духовної еліти, примножувати культурний потенціал, який забезпечить високу ефективність діяльності майбутніх спеціалістів” [2, 247]. Досягнення накресленого у документі може здійснюватись шляхом залучення студентської молоді до “різноманітних видів творчої діяльності (науково-дослідної, технічної, культурно-просвітницької, громадської, оздоровчо-спортивної, правоохоронної та ін.)”; через збагачення естетичного досвіду молоді; у процесі формування “людини-творця на основі самоосвіти, саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення, моральної самозавершеності” [2, 248].

Виховання у ВНЗ забезпечує формування особистості майбутнього спеціаліста, його свідомості, самосвідомості, встановлення зв'язку поколінь, збереження їх культурних надбань, накопичення власного досвіду на основі напрацьованого попередниками тощо. Це має здійснюватись “авторитетними, високоосвіченими людьми, носіями високої загальної, світоглядної, політичної, професійної, правової, інтелектуальної, соціально-психологічної, емоційної, естетичної, фізичної та екологічної

культури” [2, 247]. Кожен педагог має знати, що не можна залишати поза увагою жодного вихованця, оскільки лише цілеспрямований вплив на людину дає бажані результати. Справедливо зазначено: “...вихователів слід пам’ятати, що виховна робота повинна бути особистісно зорієнтованою, базуватися на особистісно діяльнісному принципі організації виховної роботи, який передбачає активне включення вихованця у виховний процес на засадах співпраці, діалогу, партнерства, високої вимогливості і глибокої поваги до нього” [3, 7]. Орієнтація на індивідуальні особливості кожного студента – одна з найважливіших функцій кураторів та викладачів. До того ж, суттєвим для їх реального співробітництва є встановлення демократичного стилю спілкування.

Вважаємо за необхідне зазначити, що нинішнє виховання у ВНЗ характеризується як таке, що перебуває під впливом глибокої суспільної кризи і тому потребує вдосконалення. Виходячи з цього маємо вказати наступне: воно має забезпечуватись відповідно до основних завдань і принципів сучасної державної молодіжної політики, яка передбачає здійснювати “допомогу молодим людям у реалізації і самореалізації їх творчих можливостей та ініціатив” [4, 126]. Враховуючи те, що виховання є процесом безперервним, молодь у вищій школі, окрім примноження знань, має постійно набувати нового досвіду, зміцнювати переконання, виробляти позитивні звички, риси характеру.

Випускник ВНЗ повинен бути творчою особистістю, з відчуттям потреб часу, прагненням самопізнання і самовдосконалення, високим рівнем духовності. Йому мають стати підвладними найсучасніші технічні засоби для здобуття необхідної інформації.

Кожен керівник виховним процесом ВНЗ, куратор, викладач вищої школи бачиться нами як людина, що здатна до творчих перетворень, орієнтації у нестандартних ситуаціях, добору форм, методів, засобів виховного впливу у відповідності з потребами молодіжного колективу. Він має усвідомлювати власну

індивідуальність, уміння впливати на свідомість інших людей, проводити діагностування їх розвитку, прогнозування результатів.

Виходячи з вище сказаного визначаємо мету і завдання виховання у вищій школі.

Метою виховання у вищій школі є:

- всебічна підготовка фахівців для різних галузей науки, промисловості, різноманітного виробництва до творчої праці, підкріпленої глибоко моральним усвідомленням її необхідності;

- спрямування молоді на набуття соціального досвіду;

- сприяння досягненню нею відчуття необхідності доброзичливих міжнаціональних взаємин у майбутній професійній діяльності;

- вироблення поваги до державної символіки, Конституції України;

- розвиток у студентів правової, духовної, художньо-естетичної, трудової, екологічної тощо культури.

Означена нами мета виховання у вищій школі потребує планомірної роботи професорсько-викладацького складу ВНЗ у цілому та кураторів зокрема над розвитком у молодого покоління особистісних рис, необхідних з державних, національно-культурних, суспільних позицій.

Куратори та інші педагоги, здійснюючи виховну роботу, мають вклинити у її зміст зустрічі з визначними діячами науки, освіти, культури, в яких зосереджені найкращі якості громадян України. Вони можуть розповідати про духовні цінності предків, акцентуючи увагу студентів на положеннях літописів, міфів, сказань, дум, фольклорних та мистецьких джерел тощо. Враховуючи бажання молоді організатори виховної роботи повинні проводити екскурсії до всенародних святинь, вказуючи на їх значенні в історії і для історії. Суттєво значущим є відвідування музеїв, театрів, кінотеатрів, виставок та інших культурних осередків. Кураторові та іншим педагогам необхідно організовувати презентації книг на різноманітні теми наукового, освітнього та культурного життя і

спонукати вихованців самостійно відвідувати такі презентації. Вагомим є проведення конференцій, “круглих столів”, диспутів і дискусій, які несуть суттєве виховне навантаження.

Реалізація поставленої мети може забезпечуватись шляхом дотримання у виховному процесі важливих виховних *завдань*, до яких відносимо наступні:

- формувати свідомість (національну) майбутньої еліти держави, бажання працювати задля її розквіту;

- забезпечувати вироблення у студентів поваги до історії і культури рідного народу, його мови, традицій і звичаїв;

- підвищувати духовну культуру особистості, впливати на вдосконалення її світоглядних позицій;

- розвивати соціальну активність молоді, через включення її у процес державотворення;

- вдосконалювати індивідуальні здібності вихованців ВНЗ, забезпечувати можливість їх самореалізації;

- сприяти зміцненню фізичного та психічного здоров'я студентів;

- впливати на усвідомлення молоддю зв'язку між ідеями індивідуальної свободи, законними правами, громадською відповідальністю;

- готувати майбутніх фахівців до життя і праці в умовах ринкових відносин;

- надавати потребуючим студентам допомогу у реалізації їх життєвих планів.

Задля уточнення підходів щодо реалізації мети і завдань виховання у вищій школі маємо проаналізувати основні його категорії, принципи, методи, засоби, форми організації та зацентувати увагу на найдоцільніших із них. У процесі цього розгляду ставимо ціль уникнення спрямування виховного процесу на будь-яку політизацію, хоча усвідомлюємо, що цього можна досягти тільки теоретично.

Представлений курс лекцій з теорії виховання у вищій школі не претендує на виключну досконалість, хоча його автори з повагою сприймають все те, що можна назвати найбільш досконалим.

Враховуючи, що виховання є явищем “мобільним”, ми втілили у тексти лекцій усе найбільш суттєве, перевірене часом і таке, що спрацьовує на позитивний результат.

Крім того, нами спроектовано *напрями виховної роботи* педагогів зі студентами в навчальний та поза навчальний час. До них відносимо:

- *пошуково-творчий напрям*, який передбачає виконання студентами висунутих куратором чи представником професорсько-викладацького складу завдань, спрямованих на здобуття необхідної інформації щодо явищ, подій, ситуацій, активних діячів минулого чи сучасного життя тощо для проведення конкретного виховного заходу, орієнтованого на вироблення у молоді ставлення до них, накопичення знань, поповнення світоглядних уявлень;

- *напряму самостійного пізнання цікавих фактів*, який включає цілеспрямовану працю студентів над додатковими джерелами їх аналізу, іноді вказаними педагогами вищої школи;

- *дискусійний напрям* виховної роботи розрахований на емоційно-інтелектуальну можливість осмислення кожним студентом висунутого проблемного запитання, яке не може мати однозначної відповіді і потребує здійснення швидкісних логічних мислительних операцій та використання “резерву” інформації задля правильного і ефективного обґрунтування своєї позиції.

Сподіваємось, що за умови наповнення виховного процесу потрібним у певному часовому розрізі змістом, можна досягти позитивного результату.

Запитання для самоконтролю.

1. Виявити особливості виховного процесу у вищому навчальному закладі.
2. Яким чином виховання у вищій школі сприяє професійному становленню майбутніх спеціалістів?
3. Розкрити якості творчого викладача, куратора, студента як співучасників виховного процесу.
4. Що ми вкладаємо у зміст трактування “національна свідомість майбутньої еліти”?
5. Як на ваш погляд має відбуватися підготовка майбутніх фахівців до життя і праці в умовах ринкових відносин?
6. Що ви розумієте під висловами “психічне здоров’я студентів”, “духовна культура особистості”?
7. Які проблеми виховання у вищій школі вам відомі?
8. Які заходи, на вашу думку, можуть сприяти поліпшенню виховання у вищих навчальних закладах України?
9. Чи мають проходити спеціальну підготовку спеціалісти, які займаються виховною діяльністю у вищій школі?
10. Основні завдання виховання у вищій школі.
11. Основні напрями виховної роботи у вищій школі.

Семинарське заняття.

1. Аналіз змісту положень Конституції України, інших документів, які стосуються виховання молодого покоління у вищій школі.
2. Розкриття шляхів сприяння держави соціальному становленню молоді в Україні.
3. Зміст понять “виховання”, “національне виховання”, “етновиховання”, народне виховання” у трактуванні сучасних вчених-педагогів.

Завдання для самостійної роботи.

1. Охарактеризувати типи вищих навчальних закладів України.
2. Висвітлити орієнтовний зміст виховного процесу у ВНЗ (за вибором студентів).
3. Простежити, що впливає на визначення мети виховання у кожному конкретно взятому ВНЗ.

Лекція 2.
Професіограма, функції та основні напрями діяльності
куратора вищої школи.

План лекції.

1. Куратор. Професіограма куратора вищої школи.
2. Функції куратора.
3. Напрямки діяльності куратора.

Список основної літератури до теми.

1. Газман О.С., Иванов А.В. Содержание деятельности и опыт работы освобожденного классного руководителя: Методические рекомендации. - М.: Творческая педагогика, 1992. – 114 с.
2. Краткий справочник по этикету. - К.: Знание, 1992. – 96 с.
3. Практикум з методики виховної роботи у національній школі: Методичні вказівки. - Рівне, 1993. – 48 с.
4. Молодь і закон: Збірник нормативних актів і документів з проблеми виховання студентської молоді /За заг. ред. Н.І.Косаревої.- К.: ІЗМН, 1997. – 352 с.
5. Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів: Теорія, практика, програми /За заг. ред. А.Й.Капської; Упоряд. Н.І.Косарева. - К.: ІЗМН, 1998. – 192 с.
6. Теоретичні засади виховання національної самосвідомості. Програма спецкурсу і навчальний посібник /За ред. Д.О.Тхоржевського. - Київ: ІЗМН, 1998. – 150 с.
7. Концепція навчання державної мови в школах України: Державна мова як рідна //Дивослово. - 1996. - № 1. - С. 16-21.
8. Кузь В.П., Руденко Ю.Д., Сергійчик З.О. Основи національного виховання. - Умань, 1993. – 108 с.
9. Орієнтовний зміст виховання у національній школі: Методичні рекомендації /Кол. авт. за заг. ред. Є.І.Коваленко. - К.: ІЗМН, 1996. – 136 с.

Список додаткової літератури до теми.

1. Словарь русского языка: В 4-х т. /АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А.П.Евгеньевой. - 3-е изд. - Т. 2 (К-О). - М.: Русский язык, 1986. - 736 с.
2. Тлумачний словник кадрового менеджменту /Уклад. В.В.Васильєв. - Дніпропетровськ: РВВ ДДУ. - 56 с.
3. Довідник класного керівника: Збірник документів /Ред. кол.: П.М.Щербань (голова) та ін. - К.: ІЗМН, 1996. - 240 с.
4. Концепції розвитку демократичних засад в освітніх закладах України: Матеріали, що виносяться на обговорення Всеукраїнської педагогічної конференції “Демократизація освіти в Україні” 30-31 січня 1997 р. - Київ: Правда Ярославичів, 1997. - 63 с.
5. Оржеховська В.М., Хілько Т.В., Кириленко С.В. Посібник з самовиховання. - К.: ІЗМН, 1996. - 192 с.
6. Українознавство: Програма і методичні рекомендації до вивчення курсу у вищих навчальних закладах. - К.: НМК ВО, 1992. - 26 с.
7. Митрополит Іларіон. Добре виховуймо нашу молодь // Віра й культура. – 1965. - №21 (146). – С. 19-21.

Актуальність проблеми кураторства у вишій школі полягає у необхідності вироблення єдиних підходів до організації творчої виховної діяльності зі студентською молоддю.

Вважаємо за необхідне зазначити, що аналізуючи професіограму, функції та основні напрями діяльності куратора вищої школи не можливо залишити поза увагою той факт, що саме йому найбільшою мірою належить сприяти забезпеченню у стінах ВНЗ гармонійному розвитку, соціальної активності, громадської відповідальності, інтелектуально-творчої діяльності, працьовитості, підприємливості й ініціативності, інших позитивних якостей студентів.

Куратор (*лат. - curator*) у перекладі з латинської мови означає опікун, попечитель [1, 151]. Він забезпечує виховну роботу у студентській групі і відповідає за її перебіг перед керівництвом ВНЗ, факультету, відділення. Куратор здійснює виховний вплив на студентську молодь шляхом проведення різноманітних виховних заходів та залучення їх до самовиховання, сприяє становленню доброзичливих, морально-етичних, гуманістичних стосунків серед студентства, виступає посередником у взаємодії вихованців з професорсько-викладацьким складом, керівництвом.

Аналізуючи проблему кураторства у вищій школі маємо звернути увагу на поняття *професіограма куратора*, оскільки усвідомлення її змісту допомагає розумінню суті призначення та діяльності такого спеціаліста у системі ВНЗ. У “Тлумачному словнику кадрового менеджменту” вказано, що професіограма – це “характеристика професії, у якій перелічено основні вимоги, що висуваються до особистих якостей людини (розумових, фізичних, психологічних тощо)” [2, 38]. На нашу думку, варто доповнити про важливість вимог не тільки до особистісних якостей, а й до професійно-педагогічної спрямованості, знань, умінь спеціаліста.

Згадуючи про молодь, з якою доводиться працювати куратору, уточнимо трактування слова *молодь, молоді громадяни*. Це “громадяни України віком від 15 до 28 років” [3, 234]. Саме на цей віковий період випадають студентські роки.

Отже, професіограма куратора включає:

рівень професійно-педагогічної спрямованості (гуманізм у ставленні до студентів, відповідальність за виховну роботу, вимогливість у процесі забезпечення виховної діяльності, любов до підопічних тощо), який виробляється протягом життя;

знання з основ дисциплін (педагогіки, психології, філософії, анатомії, фізіології, гігієни, теорії та методики виховання різновікових категорій людей, методики викладання окремих предметів і т. п.), що вимагає постійної роботи над поповненням власного інтелектуального рівня;

педагогічні уміння (організаторські, комунікативні, науково-дослідницькі, прикладні), набуті у процесі професійної діяльності;

особистісні якості (комунікабельність, громадська активність, моральна зрілість, тактовність, витримка, самовладання, спостережливість, відвертість, доброзичливість, компетентність, національна свідомість), природні і набуті під впливом життєвих ситуацій.

Професіограма куратора вищої школи включає дотримання ним у своїй діяльності *принципів щодо формування у студентів готовності до професійної діяльності*. Вони полягають у:

- повазі до вибору студентом майбутньої спеціальності;
- орієнтації на їх гуманістичний розвиток;
- застосуванні у роботі з ними культурологічного підходу;
- деідеологізації виховного процесу;
- постійному зміцненні творчої взаємодії, гнучкості у наповненні конкретним змістом методів і форм роботи з учнівською молоддю;
- підтримці вибору нею засобів достатньої матеріальної забезпеченості.

До функцій куратора вищої школи належать виховна, організаторська, методично-інформаційна, координаційна, соціально-спрямовуюча.

Виховна функція куратора включає його вплив через систему різноманітних виховних заходів на формування наукового світогляду студентів, їх емоційних, духовно-моральних, вольових, етичних, естетичних, фізичних, професійних якостей. Вона здійснюється у повсякденній роботі з молоддю і передбачає постійний вплив педагога на її свідомість.

Організаторська функція полягає в ініціюванні куратором організації виховних заходів, їх попередній підготовці (плануванню, проектуванню якісної реалізації задуму), здійсненні запланованого, аналізі досягнутих результатів.

Координаційна функція куратора ВНЗ виглядає як узгодження, приведення до відповідності якихось задумів, розмежування часу їх реалізації з часом реалізації інших планів тощо.

Соціально-спрямовуюча функція має на меті спрямування життєдіяльності молоді з врахуванням потреб суспільства, взаємостосунків у ньому, поділів його на групи, партії, течії.

Куратор вищої школи повинен сприяти створенню фондів для студентських потреб, їх участі у громадських організаціях, забезпеченню реалізації положень чинного законодавства щодо пільг для учнівської молоді, отриманню академічних відпусток у разі потреби, поновленню після відрахування, переведенню в інший ВНЗ чи навпаки.

Кураторові (вихователю) належить “удосконалювати те середовище, в якому живе вихованець” та не приховувати “власного ставлення до світу (до фактів, подій, людей, літературних образів, історичних постатей тощо)”.

Справедливим є твердження, що “виховник не може зробити іншу людину кращою, ніж він сам” [4, 37], тому йому потрібно постійно коригувати свої властивості, зовнішній вигляд, голос, емоції – все те, що сприймається вихованцями у першу чергу.

Куратор вищої школи як ніхто має бути скромним, тактовним, ввічливим, щирим, з повагою ставитись до оточуючих. Він повинен слідкувати за своїми жестами, рухами, мімікою, вміти читати думки вихованців. Педагогу-вихователю слід поповнювати наявні знання з психології і звертати увагу на мову рухів, жестів, міміки інших людей, бо “їх прояви зумовлені імпульсами нашої підсвідомості. Підробити ці імпульси практично не можливо (це під силу лише видатним акторам), і тому мові рухів можна довіряти більше, ніж словам”[5, 82].

Напрями роботи куратора вищої школи включають роботу зі студентами, професорсько-викладацьким складом. Робота зі студентами полягає у :

- вивченні особової справи та іншої наявної документації кожного вихованця для усвідомлення необхідного рівня спілкування з кожним із них;

- організації колективу шляхом умілого впливу на студентів задля встановлення між ними необхідних контактів, взаємопідтримки та взаємодопомоги;

- розвитку пізнавальних інтересів та здібностей молоді через координацію її дій у напрямку пізнання самих себе та своїх можливостей;

- формуванні відповідального ставлення до навчальної діяльності як процесу накопичення необхідних знань для подальшої організації професійного росту;

- підвищенні загального культурного рівня студентів через залучення їх до спілкування, участі у різноманітних виховних заходах;

- сприянні забезпеченню здорового способу життя у навчальний та поза навчальний час;

- прищепленні поваги до наслідків своєї праці та праці інших людей тощо.

Робота куратора з професорсько-викладацьким складом має ціллю:

- дотримання його представниками єдиних педагогічних вимог щодо навчальної та поведінкової діяльності студентів;

- організацію необхідної кваліфікованої допомоги у набутті вихованцями необхідних умінь і навиків;

- координацію навчально-виховної роботи та відпочинку учнівської молоді.

Вона здійснюється постійно і вимагає високого рівня комунікативних здібностей.

Представлений аналіз окремих аспектів професійної діяльності куратора вищої школи має на меті підвищення значущості його праці в напрямі становлення молодих людей як майбутніх фахівців і громадян своєї держави.

Запитання для самоконтролю.

1. Що ми вкладаємо у зміст поняття “куратор”?
2. Складові професіограми куратора.
3. Характеристика складових професіограми куратора.
4. Виховні функції куратора.
5. Характеристика основних виховних функцій куратора.
6. Особливості організаційної та координаційної функцій куратора.
7. Суть соціально-спрямовуючої функції.
8. Основні напрямки діяльності куратора зі студентами.
9. Напрямки діяльності куратора з професорсько-викладацьким складом.
10. Що впливає на якість виховної діяльності куратора ВНЗ?

Семінарське заняття.

1. Аналіз наказів, інструкцій, розпоряджень Міністерства освіти і науки, інших державних структур з проблем виховання студентської молоді.
2. Специфіка діяльності куратора вищої школи.
3. Висвітлення досвіду діяльності кураторів, організаторів виховного процесу в студентських та інших молодіжних колективах за матеріалами періодики, преси, наукових та художніх видань.

Завдання для самостійної роботи.

1. Укласти орієнтовну тематику бесід куратора зі студентами:
 - а) професійно-спрямовуючого характеру;
 - б) морально-етичного рівня;
 - в) культурологічного спрямування.
2. Розробити план однієї з бесід (тема – за вибором).

Лекція 3.

Виховання - категорія педагогічна. Категорії виховання.

План лекції.

1. Зміст понять “виховання”, “виховання у вищій школі”.
2. Основні категорії виховання.
3. Суть основних категорій виховання.

Список основної література до теми.

1. Баранов С.П., Болотина Я.Р., Слостенин В.А. Педагогіка. - Изд. 2-е, перераб. - М.: Просвещение, 1987. - 369 с.
2. Ягупов В.В. Педагогіка : Навч. Пос. - К.: Либідь, 2002. - 560 с.
3. Митрополит Іларіон. Етимолого-семантичний словник української мови. - Т. 1 (А-Д). - Вінніпег (Канада): Накладом тов. “Волинь”, 1979. - 365 с.
4. Митрополит Іларіон. Етимолого-семантичний словник української мови. - Т. 2 (Е-Л). - Вінніпег (Канада): Накладом тов. “Волинь”, 1982. - 399 с.
5. Митрополит Іларіон. Етимолого-семантичний словник української мови. - Т. 3 (М-О). - Вінніпег (Канада): Накладом тов. “Волинь”, 1988. - 415 с.
6. Митрополит Іларіон. Етимолого семантичний словник української мови. - Т. 4 (П-Я). - Вінніпег (Канада): Накладом тов. “Волинь”, 1988. - 557 с.
7. Родинно-сімейна енциклопедія // За заг. ред. Ф.С.Арвата та ін. - К.: Богдана, 1966. - 438 с.
8. Тлумачний словник з кадрового менеджменту / Уклад. В.В.Васильєв. - Дніпропетровськ: РВВ ДДУ, 2001. - 56 с.
9. Релігійознавчий словник / За ред. проф. А.Колодного і Б.Лобовика. - К.: Четверта хвиля, 1996. - 392 с.
10. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. - К.: Либідь, 1997. - 376 с.

Список додаткової літератури до теми.

1. Короткий енциклопедичний словник зарубіжних педагогічних термінів /За ред. І.Г.Тараненко, Б.Ф.Мельниченка, Г.В.Степенко. - К.: ІСДО, 1996. – 68 с.
2. Словник термінології з педагогічної майстерності //Н.Г.Базилевич, Д.Г.Білоконь, В.І.Бобрицька та ін. - Полтава: Вид. “Полтава”, 1995. – 64 с.
3. Грехнев В.С. Культура педагогического общения. - М.: Просвещение, 1990. – 143 с.
4. Руденко Ю.Д. Українська національна система виховання: Конспект лекцій. - К.: КДПІ, 1991. – 48 с.
5. Соціальна робота /Соціальна педагогіка (понятійно-термінологічний словник) /Під заг. ред. І.Д.Звереві. - К.: Етносфера, 1944. – 119 с.
6. Словник іншомовних слів. – К.: Головна редакція УРЕ, 1974. - 775 с.

“*Виховання*” як педагогічна категорія має своє лексичне наповнення і тлумачиться у залежності від сфери використання з різними специфічними відтінками. Виховання як процес впливає на збереження життєвої наступності між минулим і прийдешніми поколіннями, особливо у напрямку засвоєння різноманітного досвіду попередників і використання його в осучасненому вигляді в умовах реального життя на конкретному історичному етапі, трактується як взаємодія того, хто виховує та вихованця з метою цілеспрямованого формування цілісної особистості тощо.

В “Етимологічно-семантичному словнику української мови. Т.І.” митрополита Іларіона (професора Івана Огієнка) вказано, що перше значення терміну “виховання” було “вигодування, пізніше й духовне окормлення”. Він зазначив наступне: “Лекс. 1627 р. слово “виховання” перекладає церк. словом “воскормленіє”. Саме ж трактування “виховання” у Івана Огієнка звучить так: “Виховання –

це зовнішня чемність, уміння пристойно триматися на людях; не плутати з словом “освіта”. Відповідно “вихований” у Івана Огієнка пояснюється як той, “хто добре знає світські звички, увічливий; не треба плутати зо словом “освічений” [1, 223].

У навчальному посібнику “Педагогіка” Василя Ягупова, виданому у 2002 році, справедливо зазначено про відокремлення поняття “виховання” від поняття “навчання” у другій половині XVIII століття. Це має своє суттєве пояснення: “Часто освічена, з багатим запасом знань людина є досить невихованою і явно відштовхує від себе оточуючих” [2, 423]. Можемо лише констатувати факт належності навчання до найважливіших компонентів вихованості особистості.

“Родинно-сімейна енциклопедія” (1996) містить тлумачення виховання як процесу передачі новим поколінням досвіду, набутого старшими поколіннями “з метою забезпечення дальшого розвитку суспільства” [3, 174]. Зважаючи й на те, що процес виховання призводить у результаті до змін у станах особистості (психічному, фізичному, духовному), можемо зробити узагальнюючий висновок щодо його тлумачення.

Виховання – це процес впливу на особистість, здійснюваний протягом її життя з метою передачі досвіду представників свого роду, етносу, народу, світової громадськості, частіше цілеспрямований і планомірний, організований шляхом взаємодії вихователя і вихованця, під час якої відбувається вплив на пізнавальну, мотиваційну, емоційну, вольову та інші його сфери з метою розвитку світогляду (у тому числі й наукового), духовно-моральних, етичних, ділових якостей. Так можемо трактувати визначення поняття “виховання” у загальному значенні, без врахування особливостей і нюансів, які виникають при його тлумаченні у якійсь конкретній сфері застосування. Якщо ж говорити про “виховання” відповідно до означення ним процесу, що стосується вищої школи, то можемо у вище наведене визначення внести зміни.

Виховання у вищій школі є цілеспрямованим процесом, який відбувається з врахуванням особливостей кожного конкретного навчального закладу, зокрема професіоналізму професорсько-викладацького складу, який значною мірою є носієм духовно-моральних, етичних, ділових якостей, рівня його взаємодії зі студентами-вихованцями і впливу на їх свідомість з метою формування у них виваженої життєвої позиції, вміння сприймати, використовувати, поширювати і здобувати необхідний досвід, здатності бути носіями провідних ідей, організаторами суспільно-політичного життя в країні.

Виходячи зі змісту поняття “виховання у вищій школі” вважаємо за необхідне розглянути ряд категорій виховання, якими доведеться оперувати при вивченні курсу “Педагогіка вищої школи”. Серед них *вихователь, вихованець, особистість, розвиток, формування, індивідуальність, рід, народ, етнос, духовно-моральні якості, етичні якості, ділові якості, життєва позиція, досвід, самовиховання, самовладання, перевиховання, емоції, почуття, навички, звички, свідомість, світогляд*. Але, перед усім, вникнемо у зміст самого поняття “*категорія*”.

Категорія тлумачиться як поняття, відтворююче найбільш загальні властивості і зв’язки явищ матеріального світу, характерні особливості сприйняття дійсності в тому чи іншому середовищі, узагальнююче найбільш суттєві ознаки предметів, подій, процесів тощо. *Категорія* у перекладі з грецької мови звучить як “ознака”. Це є “загальне поняття, яке відображає універсальні властивості і відношення об’єктивної дійсності, загальні закономірності розвитку всіх матеріальних, природних, духовних явищ”[4, 319]. Отже, переходячи до змісту понять, які стосуються теорії виховання, ми акцентуємо увагу на їх узагальнюючих властивостях.

Якщо тлумачити поняття “*вихователь*” у широкому його змісті, то воно здебільшого трактується як “той, що виховує, наставляє, радить”. Воно стосується батьків, старших членів родини, вчителів,

педагогів ВНЗ та інших, хто сприяє формуванню особистості через безпосередній вплив на неї.

Відповідно “*вихованець*” сприймається як той, кого виховують, наставляють, підтримують у процесі формування світогляду, конкретних якостей, рис характеру тощо. Вихователь і вихованець співпрацюють, підтримують взаємостосунки, побудовані на довірі, дотримуються певних етичних норм у спілкуванні тощо.

Поняття “*особистість*” включає соціальні властивості і якості людини. Воно характеризує її суспільну сутність, значущість.

Розвиток – процес суттєвих змін у властивостях і якостях особистості.

Формування розглядається як результат розвитку особистості, включаючи її становлення, набуття сукупності якостей і властивостей.

Індивідуальність трактується як несхожість, відмінність однієї особистості від іншої, її своєрідність.

Відомо, що виховний вплив на особистість і її розвиток, формування індивідуальних якостей має рід, родинні стосунки.

Поняття “*рід*” за Іваном Огієнком означає “*рідня, родина, плем’я*” [5, 176]. Щоб здійснювати виховання студента, формувати з нього майбутнього спеціаліста, потрібно знати хоча б най суттєвіші дані про його родину, оскільки родинний вплив є досить сильним і залишається таким протягом життя.

Виховний процес не мислимий поза народом, бо кожна особистість формується у середовищі людей, які взаємодіють і впливають на долю, розвиток, професійне становлення тощо один одного.

Народ здебільшого трактується як “*спільнота, яка охоплює собою всіх людей того самого етнічного походження, з’єднаних спільною історією, спільною мовою, своєю етнічною культурою й спільною волею свого життєвого самоутвердження та збереження своєї етнічної ідентичності*”[6, 218-219]. Оскільки у даному тлумаченні вживаються словосполучення етнічне походження,

етнічна культура, етнічна ідентичність, то доцільним є розкриття змісту поняття “*етнос*”, яке часто вживане в теорії виховання.

Етнос у перекладі з грецької мови означає “народ”, окремий народ. Відомо, що кожен окремий народ має відмінні ознаки, властивості, якості. Тому перш ніж характеризувати поняття, які включають слово “якості”, розглянемо його смислове навантаження. Якість Іван Огієнко розглядав як “1) специфіку предмету; 2) ступінь його вартості; 3) характерну його ознаку” [5, 537].

Духовно-моральні якості особистості являють собою поєднання ознак духовності і моралі в людини. *Духовність* на думку окремих дослідників мислиться “в контексті релігійності, бо вона по суті і є продуктом, і виразником релігії і релігійності людини” [7, 20]. У “Релігієзнавчому словнику” (1996) духовність трактується як “якісна характеристика свідомості людини і не лише свідомості”. В ній поєднані “естетизм (орієнтація на естетичні цінності життя), етизм (тяжіння до певної парадигми поведінки) і теоретизм (апеляція до теоретичних аргументів у житті)” [7, 101]. *Мораль* являє собою “систему поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей; одна з форм суспільної свідомості” [8, 448]. Звідси випливає узагальнення щодо трактування поняття *духовно-моральні якості особистості*. Воно включає розуміння характерних її ознак, які базуються на естетизмі, етизмі, теоретизмі та мають своє втілення у системі поглядів, уявлень, норм і оцінок, регулюючих поведінку людини в цілому й конкретні вчинки зокрема.

Етичні якості особистості – це такі характерні її ознаки, які базуються на “нормах поведінки, моралі людини конкретного класу, суспільної чи професійної групи” [8, 769].

У “Релігієзнавчому словнику” звертається увага на християнську етику, яка є суттєвою для українського суспільства і базується на біблійному вченні про моральні принципи і норми, ідеї добра, зла, гріху і спокути. У ній “важливе місце відводиться й таким чеснотам, як смирення і послух, непротивлення злу і всепрощення” [7, 110].

Етичні якості є складовою частиною ділових якостей.

Ділові якості – це ознаки особистості, які ґрунтуються на знанні конкретного роду занять, володінні певними нормами, що засвідчують ерудицію, уміння гнучко реагувати на зміни ситуацій, явищ, процесів суспільного, виробничого, особистого життя, дотримуючись при цьому етикету, моральних принципів, закону тощо. Ділові якості часто впливають на вироблення конкретною особистістю життєвої позиції, яка вирізняє її серед інших і корегує зміст усього життя.

Поняття “*життєва позиція*” тлумачиться як “точка зору, принцип, втілені в основу поведінки, дій” [8, 239] і глибоко пов’язані з життєвою дійсністю, важливі для неї, життєво-необхідні. Вона найчастіше базується на досвіді людини, її умінні сприймати, осмислювати і втілювати у власні вчинки внутрішньо-прийнятні для неї ідеї.

“*Досвід*” є поняттям поширеним у різних сферах життєдіяльності особистості. Його зміст тлумачиться як “сукупність знань, навиків, умінь, набутих у житті, практичній діяльності” [8, 34].

Важливим у житті кожної людини є забезпечення нею самовиховної діяльності. *Самовиховання* розглядається як процес, глибоко пов’язаний із саморозвитком, спрямованим на вдосконалення особистості. Воно є свідомою діяльністю людини у напрямку поповнення своїх знань, вдосконалення умінь і навичок, розвитку різномірних здібностей, вироблення конкретних позитивних якостей, усунення негативних проявів характеру тощо. Самовиховання тісно переплітається з самовладанням.

Самовладання трактується як “свідомовольова організація психічних процесів людини, що виражаються у здатності здійснювати свою діяльність у дезорганізуючих її ситуаціях, які впливають на емоційну сферу, свідомо керувати власними почуттями і настроями” [3, 323]. Вона найбільше формується під впливом оточуючого середовища.

Аналізуючи зміст категорій виховання застосовуваних у педагогіці вищої школи ми не можемо залишити поза увагою

поняття “*перевиховання*”. Воно усвідомлюється як “здійснення системи ефективних педагогічних заходів, спрямованих на переорієнтацію небажаних поглядів і установок, що склалися в неї, на виправлення тих якостей і звичок, які суперечать нормам і вимогам суспільства”[3, 294].

Розглядаючи проблему категорій виховання ми вважаємо за необхідне вникнути в суть понять більш психологічного характеру і проаналізувати їх смислове наповнення. До них відносимо емоції, почуття, навички, звички.

Емоції тлумачаться здебільшого як психічні стани людини, створювані у процесі певних хвилювань, переживань ситуацій і виражаючи позитивні чи негативні її реакції на те чи інше явище, подію тощо.

Почуття теж відносимо до психічних станів, які відтворюють емоційну сферу її духовного світу, “її суб’єктивне переживання подій і емоційне ставлення до навколишньої дійсності”[3, 66].

Навички – це спроможність особистості автоматично виконувати певні дії без ускладнень та зайвих енергетичних затрат.

Звички розглядаються як схильність людини до механічного способу дії, усталеної реакції на конкретні життєві явища, події, ситуації.

Звичайно, ми не можемо в рамках однієї лекції проаналізувати всі категорії виховання і, навіть, більшості з них. Проте, сподіваємось, студенти самостійно опанують цікаві їм категорії і будуть вміло їх використовувати у професійній та повсякденній лексичі.

Запитання для самоконтролю.

1. Зміст понять “категорія”, “вихователь”, “вихованець”.
2. Дати визначення поняття “виховання у вищій школі”.
3. Розкрити відмінність у трактуванні понять “народ”, “етнос”.
4. Що об’єднує зміст понять “духовно-моральні якості”, “етичні якості”, “ділові якості”?

5. Що різнить поняття “навички”, “звички”?
6. У чому різниця психологічного і педагогічного аспектів тлумачення понять “емоції”, “почуття”, “навички”, “звички”?
7. Назвати і розтлумачити категорії виховання, які є часто вживаними у педагогічному процесі, але не знайшли свого втілення у тексті лекції.

Семінарське заняття.

1. Аналіз зразків тлумачення категорії “виховання” у підручниках та посібниках з педагогіки різних років видання.
2. Аналіз категорій виховання (за вибором студентів), які не знайшли втілення у тексті лекції.
3. Аналіз змісту словників термінологічного спрямування з педагогіки.

Завдання для самостійної роботи.

1. Порівняти тлумачення понять “самовиховання”, “самовладання” у словниках різного наукового спрямування.
2. Укласти добірку народних висловів про виховання, самовиховання, перевиховання.
3. Проаналізувати одну із праць представників української діаспори, що стосується духовно-морального виховання (за вибором).

Лекція 4.

Сутність виховання у вищій школі. Принципи виховання.

План лекції.

1. Особливості виховання студентського колективу.
2. Принципи виховання у вищій школі.
3. Сутність принципів виховання.

Список основної літератури до теми.

1. Ягупов В.В. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.
2. Алексюк А.М., Грищенко М.М., Киричук О.В. Педагогіка: Навч. Посіб. для студентів університетів. - Київ: Вища школа, 1985. - 295с.
3. Баранов С.П., Болотина Я.Р., Сластенин В.А. Педагогіка. - Изд. 2-е, перераб. – М.: Просвещение, 1987. – 369 с.
4. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебнік С.Р. Соціальна педагогіка /Соціальна робота. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.
5. Родинно-сімейна енциклопедія //За загальною редакцією Ф.С.Арвата та ін. – К.: Богдана, 1966. – 438 с.
6. Марушкевич А.А. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди Івана Огієнка: Навчально-методичний посібник для вчителів, аспірантів, студентів. – К.: КДПІ, 1993. – 60 с.
7. Ярмусь С. Духовність українського народу: Короткий орієнтаційний нарис. - Вінніпег: Накладом тов. "Волинь", 1883. – 227 с.
8. Оржеховська В.М., Хілько Т.В., Кириленко С.В. Посібник з самовиховання. – К.: ІЗМН, 1996. – 192 с.
9. Ступарик Б.М. Національна школа: Витоки, становлення: Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 336 с.

Список додаткової літератури до теми.

1. Релігієзнавчий словник //За редакцією проф. А.Колодного та Б. Лобовика. - К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
2. Словник іншомовних слів //За редакцією О.С.Мельничука.- К.: Головна редакція УРЕ, 1974. – 775 с.
3. Словарь русского языка. - Т. 4 //Ред. А.П.Евгеньева и Г.А.Разумникова. – М.: Русский язык, 1988. – 796 с.
4. Словарь русского языка. - Т. 3 //Редактор Е.А.Иванникова. – М.: Русский язык, 1987. – 750 с.
5. Словарь русского языка. - Т. 2 //Редактор А.П.Евгеньева и Г.А. Разумкова. – М.: Русский язык, 1986. – 736 с.
6. Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчук З.О. Основи національного виховання. Концептуальні положення. - К.: ІСДО, 1993. – 109 с.
7. Огієнко І.І. Наука про рідномовні обов'язки. – Львів: Фенікс, 1995. – 46 с.
8. Русова С.Ф. О национальной школе прежде и теперь // Русская школа. – 1908. - № 1. – С. 34

Виховання є процесом, який всебічно досліджується педагогами різних рівнів і постійно приваблює науковців своєю глибиною, доцільністю аналізу. Воно є і категорією, яка має різнобічні трактування. Звертаючись до процесу виховання у вищій школі, здебільше прив'язаного до виховання студентів, акцентуємо увагу на його багатоаспектності і різносторонності. Відомий вітчизняний педагог Костянтин Дмитрович Ушинський наголосив на значущості виховного впливу на молодь від 16 до 23 років (саме цей час її життя є студентським), оскільки у цей період віддається перевага тому чи іншому напрямку в мисленні людини чи відбуваються конкретні зміни в її характері.

Відомо, що у вищому навчальному закладі виховний вплив педагога на вихованця помітно слабшає, але посилюється логіка мислення молодих людей, що навчаються здобуваючи спеціальність,

досягає високого рівня розвиток їх пізнавальних здібностей, усвідомлення ними значення цілеспрямованого застосування своїх сил у відповідності до нахилів і здібностей для розв'язання конкретних завдань.

Значна кількість студентів свідомо підходять до засвоєння необхідного рівня інформації з усіх виучуваних дисциплін, пов'язуючи це з доцільністю задля майбутнього професійного росту; решта – концентрують увагу на вивченні лише окремих предметів, вважаючи знання з них вагомими у майбутній життєдіяльності, або не докладають особливих зусиль до навчання. Нахили і здібності студентів проявляються у процесі їх відповідей, доповідей, доборі джерел для самостійного опрацювання, спілкуванні з викладачами та своїми ровесниками.

У студентському колективі зароджуються і реалізуються бажання до підвищення культурного рівня. Молодь з захопленням відвідує музеї, бібліотеки, театри, переглядає цікаві передачі по телебаченню тощо. Серед неї відбуваються дискусії з найактуальніших суспільних проблем, у процесі яких дехто претендує на оригінальність висловлювань, часто маючи підґрунтям недоведені факти.

Різноманітність інтересів іноді призводить до суперечок, поверхового судження з окремих питань. Є студенти, які прагнуть до самоствердження, закріплення позицій дорослої людини шляхом заперечення авторитетів у цілому та окремих рішень відомих людей, поверхових суджень про ті чи інші явища, нав'язування своїх думок ровесникам. Деякі з них починають братись за вирішення різноманітних проблем, намагаючись робити це оригінальними шляхами. Звичайно, з часом вони досягають розуміння усвідомленості підходів до правильного обґрунтування своїх позицій, суджень.

У студентські роки проявляється посилений інтерес до самовиховання, рівня моральності вчинків. Молодь з задоволенням бере участь в дискусіях подібного спрямування. У неї з часом

складається узагальнене уявлення про ідеальні риси характеру, якості особистості. Художня та наукова література стає провідним засобом формуючого впливу на кожного студента.

Звичайно, на сьогодні без перебільшень можемо констатувати факт послаблення виховного впливу педагогів на студентську молодь, оскільки час вимагає перегляду їх позицій, відмови від стереотипів, перебудови структури взаємовідносин, достатнього інформаційного, наукового, методичного, науково-методичного та іншого забезпечення діяльності.

Для того, щоб здійснювати корегуючий вплив на розвиток суспільно-необхідних якостей майбутньої еліти країни, бажаним є дотримання у виховному процесі найсуттєвіших принципів, які орієнтують повноцінні взаємостосунки між педагогами вищої школи та її вихованцями.

У сучасній вищій школі принципи виховання мають дещо інше змістове наповнення ніж у попередні десятиріччя і сприяють формуванню окремих якостей цілеспрямованої особистості майбутнього фахівця.

Принципи виховання у вищій школі – це основоположні ідеї, які втілюють у собі взаємозалежність його мети, завдань, закономірностей та потреб суспільства щодо рівня сформованості необхідних якостей майбутньої еліти України.

До їх числа відносимо *принципи опори на позитивне в людині та її вчинках, єдності вимог і поваги до особистості вихованця, етнізації, народності, природовідповідності, культуровідповідності, виховання у колективі, демократизації, виховання у праці, наступності у виховній роботі кураторів, відповідності виховання індивідуальним особливостям молоді, інтегративності, поєднання цілеспрямованої виховної діяльності з ініціативною студентів, гуманізації, зв'язку виховання з життям.*

У вищій школі одним з найвагоміших принципів виховання являється *принцип опори на позитивне в людині та її вчинках*. Він базується на вірі у правильне, добре в характері і діях особистості

вихованця. Принцип опори на позитивне в людині орієнтує на повагу до неї, уважне ставлення до всіх її життєвих проявів, необхідну підтримку. Дотримання принципу сприяє розвитку взаємодовіри, взаємодії, взаємовпливу. Наслідком його реалізації є позитивна реакція вихованців на стосунки з особистістю педагога-куратора та підтримка його ініціатив, пропозицій, рішень.

Інший принцип – *принцип єдності вимог та поваги до особистості вихованця*. У ньому закладено ідею позитивного впливу на людину через повагу до неї, “почуття шани, прихильне ставлення” [1, 70] та одночасне підвищення вимог з боку педагога, що стимулює цілеспрямований розвиток і дієвість вихованця, викликає його бажання жити в творчості і здійснювати підтримку іншим. У давнину наші предки, слідуючи цьому принципу, проявляли свою небайдужість до рівня набуття молодою людиною життєвого досвіду, враховували у взаємодії з нею її погляди та переконання, сприяли покращенню долі, піклувались про правильну поведінку у соціумі і рівень життя. У їх виховній практиці повага і вимога до особистості були першочерговими мотивами.

Принцип етнізації виховання покликаний орієнтувати на врахування у виховному процесі ідей формування особистості, напрацьованих у межах кожного етносу для збереження його своєрідності, специфічності і підтримки кращих надбань прадідів та актуалізації їх, донесення нащадкам. Він застосовується з метою кращого розуміння життєвих позицій студентів, їх релігійних переконань, політичної орієнтації, потреб і запитів. Завдяки дотриманню цього принципу куратор може регулювати взаємостосунки у студентському колективі, вести пояснювальну роботу щодо їх взаємодії.

Принцип народності полягає у використанні з виховною метою ідей єдності загальнолюдського і національного, що сприяє формуванню національної спрямованості виховання, любові до першобатьківщини і її народу, шанобливого ставлення до його

культурної спадщини, народних традицій і звичаїв, національно-етнічної обрядовості людей, що населяють нашу країну.

Принцип природовідповідності виховання вимагає врахування багатосторонньої і цілісної природи особистості та рідного їй краю. Він базується не тільки на її фізичних, психічних, психологічних, анатомічних, вікових особливостях, а й на етнічних, регіональних, статевих, оскільки нехтування їх значенням у процесі виховного впливу призводить до різнорідних наслідків для цілісного розвитку. Слідуючи цьому принципу педагог може впливати на особистість студента з огляду на його життєвий досвід, рівень орієнтації у суспільному житті, уміння застосовувати наявну тільки у нього інформацію стосовно розвитку різностороннього наукового знання у окремому регіоні, області, краї тощо.

Принцип культуровідповідності виховання означає здійснення виховного процесу на народознавчій основі з врахуванням мови народу, його мистецтва, ремесел і промислів, культурних здобутків протягом багатовікової історії, оскільки вони є засобами впливу при виробленні у молоді духовних, моральних, матеріальних і інших цінностей. Цей принцип орієнтує куратора на роботу по забезпеченню розуміння студентами важливості єдності та спадкоємності поколінь, підвищення ними свого рівня знань з вітчизняної та зарубіжної культури, застосування їх у спілкуванні з вихованцями.

Принцип виховання у колективі передбачає всебічний розвиток особистості через взаємовплив, що відбувається у процесі взаємодії всіх його членів. Цілеспрямоване дотримання цього принципу допомагає підвищувати життєвий досвід вихованців шляхом запозичення у своїх друзів, однокурсників чи однодумців та засвоєння, відпрацювання позитивних звичок і уможливорює викорінення у окремих осіб раніше набутих негативних, а, також, розвиток навиків ділового спілкування, уміння слідувати етичним нормам співжиття тощо.

Принцип демократизації виховання орієнтує на усунення авторитарності у вихованні, налагодження партнерських стосунків між куратором і студентами, самими студентами, студентами і керівництвом вищого навчального закладу; сприйняття кожної особистості як вищої соціальної цінності; формування усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини, її відповідальністю за власні дії; розвиток індивідуальних здібностей та забезпечення можливості двостороннього волевиявлення, рівноправності, іноді самодіяльності.

Принцип виховання в праці стосовно студентської молоді та інших слухачів вищої школи полягає у виробленні у них бажання власними силами набувати досвіду майбутньої професії, самостійно поповнювати свої знання шляхом плідної підготовки до навчальних занять, позанавчальних заходів, накопичувати необхідну для подальшої роботи інформацію та забезпечувати свій прожитковий рівень. У давнину наші предки дотримувались цього принципу, залучаючи молодь до досвіду різносторонньої діяльності на основі пізнання найпоширеніших і найнеобхідніших професій свого краю. Через реалізацію цього принципу у вихованні студентської молоді досягається усвідомлення нею важливості цілеспрямованої праці задля досягнення поставленої мети.

Принцип наступності у виховній роботі кураторів трактується як такий, що полягає у плануванні і організації виховної діяльності зі студентами та слухачами з врахуванням рівня вихованості кожного з них, міри сформованості тих чи інших якостей, забезпечення життєвих потреб. Для його реалізації необхідною умовою є пізнання досвіду педагогів-попередників, які працювали з цим колективом чи окремими його членами, мають інформацію щодо характерних особливостей кожного з них і можуть поділитися нею.

З цим принципом тісно переплітається *принцип безперервності виховання*. Він полягає у цілісності і наступності виховного процесу, органічному поєднанні навчально-виховного і виховного факторів,

підпорядкуванню змісту навчання і виховання формування всесторонньо розвиненої особистості.

Принцип відповідності виховання індивідуальним особливостям молоді – спрямовує на врахування у виховній практиці психологічних, психічних властивостей особистості, її моральних, фізичних, фізіологічних якостей, матеріальних потреб, духовних запитів тощо. Він орієнтує на налагодження куратором стосунків з кожним студентом відповідного факультету, відділення чи групи з врахуванням його етнічного походження, нахилів, здібностей, релігійних переконань тощо.

Інтегративність виховання пояснюється як дотримання у виховному процесі єдності педагогічних вимог ВНЗ, сім'ї та громадськості. Цей принцип спрямовує на взаєморозуміння, взаємопідтримку, взаємодопомогу у стосунках між педагогами ВНЗ, сім'ями і громадськими організаціями, громадою в цілому для підкріплення процесу становлення і утвердження позитивних якостей особистості, підвищення спільними зусиллями якості виховного впливу на студентів.

Принцип поєднання цілеспрямованої виховної діяльності з ініціативою студентів орієнтує на подолання бар'єру між куратором і вихованцями через виваженість його рішень, підходів до розв'язання назрілих у молодіжному колективі проблем, взаємодію у необхідні життєві моменти, належне сприйняття і оцінку ініціативних проявів підлеглих. Принцип базується на виявленні побажань, пропозицій студентів і включення їх у сферу запланованих виховних заходів. Він передбачає відпрацювання куратором такого стилю взаємин, який не придушує, а збуджує сили вихованців, розвиває їх самостійність та ініціативу.

Попередньо охарактеризований принцип перекликається з *принципом гуманізації виховання* у практичній діяльності кураторів вищої школи. Він проявляється у “світогляді, пройнятому любов'ю до людей, повагою людської гідності, піклуванні про добро” [2, 309], зичливому ставленні до вихованців, застосуванні найдоцільніших

засобів впливу на них, підтримці їх ідей, допомозі в організації творчої навчальної, науково-пошукової, громадської роботи, створенні умов для формування кращих якостей і здібностей молоді тощо. Гуманізація виховання передбачає наповнення виховного процесу благородними ідеями, спрямованими на розвиток у молодих людей природних задатків, щирості, людяності, доброзичливості, милосердя, уможливлення здійснення ними щонайглибшого самопізнання та самореалізації.

Принцип зв'язку виховання з життям базується на виробленні кураторами цілеспрямованого курсу на забезпечення формування у студентської молоді навиків пошуку сфери застосування своїх знань, інформації про найістотніші суспільні процеси, організації власної справи тощо. Він є постійно актуальним і необхідним для усвідомлення студентами своєї ролі у повсякденному та подальшому житті. Крім того, спрямування названого принципу визначається повсякденною необхідністю орієнтуватись у потоці інформації, суттєвих подій і явищ, що створює їх особливу залежність від усього оточуючого. Принцип зв'язку виховання з життям передбачає врахування у виховному процесі особливостей суспільно-політичного, економічного, традиційного укладу життя в краї.

Означені нами принципи виховання у вищій школі не є взагалі вичерпаними. З часом з'являються нові ідеї, які звертають увагу на необхідність застосування інших або нових принципів. Справедливо зазначають сучасні вчені про те, що “виховання й розвиток – єдині” [3, 60].

Питання для самоконтролю.

1. Поясніть сутність принципу опори на позитивне у людині та її вчинках у процесі виховання студентської молоді.
2. У чому полягає значення принципу єдності вимог і поваги до особистості вихованця у вищій школі?

3. Що є спільного і відмінного в основі принципів етнізації і народності виховання у вищій школі?

4. У яких випадках застосування принципів природовідповідності і культуровідповідності є особливо ефективним?

5. Чи можемо ми назвати принцип виховання у колективі одним з найвагоміших принципів виховання у вищій школі?

6. У чому полягає принцип виховання у праці стосовно студентів вищого навчального закладу?

7. Наскільки є ефективним принцип демократичності виховання у вищій школі?

8. Чим викликана необхідність застосування принципу наступності у виховній роботі куратора?

9. Яким чином реалізується принцип відповідності виховання індивідуальним особливостям молоді?

10. У чому полягає значення дотримання у виховному процесі сучасного ВНЗ принципу інтегрованості?

11. У чому ми бачимо доцільність принципу поєднання цілеспрямованої виховної діяльності з ініціативою студентів?

12. Розкрити своє розуміння принципу гуманізації виховання у ВНЗ.

13. Значення дотримання принципу зв'язку виховання з життям у діяльності куратора вищої школи?

Питання до семінару.

1. Особливості студентського віку.
2. Змістове наповнення провідних принципів виховання у ВНЗ.
3. Вплив принципів виховання у вищій школі на рівень сформованості необхідних якостей майбутніх фахівців.
4. Умови оптимальної дії принципів виховання.

Завдання для самостійної роботи.

1. Розкрити взаємозв'язок принципів організації виховної роботи у вищій школі.
2. Обґрунтувати сутність принципів виховання, дотримуваних куратором у побудові виховного процесу з студентською групою, колективом.
3. Обґрунтувати значення кожного принципу побудови виховного процесу у вищій школі.

Лекція 5.
Методи та засоби виховання у вищій школі.

План лекції.

1. Методи виховання у вищій школі.
2. Зміст виховання у вищій школі.
3. Взаємозв'язок методів виховання.
4. Засоби виховання. Їх сутність.

Список основної літератури до теми.

1. Ягупов В.В. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2002.-560с.
2. Алексюк А.М., Грищенко М.М., Киричук О.В. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів університетів. – К.: Вища Школа, 1985. – 295 с.
3. Коваль Г., Зверева І.Д., Хлебнік С.Р. Соціальна педагогіка /Соціальна робота. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.
4. Марушкевич А.А. Науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 330 с.
5. Родинна педагогіка: Навчально-методичний посібник //А.А.Марушкевич та ін. – К.: ПАРАПАН, 2002. – 215 с.
6. Огієнко І.І Наука про рідномовні обов'язки. - Львів: Фенікс, 1994. – 45 с.
7. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: Навчально-методичний посібник.-Київ: ІЗМН, 1997.-232с.
8. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. Посіб. - К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
9. Ступарик Б.М. Національна школа: Витоки, становлення: Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 336 с.

Список додаткової літератури до теми.

1. Митрополит Іларіон (проф., д-р Іван Огієнко). - Етимолого-семантичний словник української мови. - Т. I (А-Д). - Вінніпег: Волинь, 1979. – 365 с.

2. Митрополит Іларіон (проф., д-р Іван Огієнко). - Етимолого-семантичний словник української мови. - Т. IV (П-Я). - Вінніпег: Волинь, 1995. – 557 с.

3. Алексюк А.М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: Модульне навчання /Навчальний посібник. – К.: ІСДО, 1993. – 220 с.

4. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навчальний посібник. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.

5. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.

6. Руденко Ю.Д. Українська національна система виховання: Конспект лекцій. – К.: КДПІ, 1991. – 49 с.

7. Сухомлинська О.В. Цінності у вихованні дітей та молоді: стан розроблення проблеми // Педагогіка і психологія. – 1997. - № 1. – С. 7.

Методи виховання сприяють реалізації його основних принципів і, здебільшого, трактуються як способи досягнення мети у справі формування, вдосконалення особистості. Існує кілька класифікацій методів виховання, але немає остаточної. Вони найчастіше поєднуються у групи, які орієнтовно можна представити так: *методи переконання, тренувальні методи (методи вправ), методи стимулювання поведінки, методи самовиховання.*

До **методів переконання** відносимо в основному методи словесного впливу, такі як пояснення, розповідь, бесіду, приклад, дискусію, доповідь, диспут, лекцію. Ці методи спрямовані впливати на свідомість, почуття і волю студентської молоді, формувати у них необхідні для правильної життєвої організації риси.

Пояснення полягає в тому, щоб на основі інформації про необхідність тлумачення конкретних фактів, явищ, подій довести студентів до важливості прийняття тих чи інших рішень, акцентувати його увагу на доцільності свідомого ставлення до оточуючої дійсності, своїх прав і обов'язків. Пояснення має сприяти розвитку навиків правильного оцінювання стосунків у межах етносу, колективу однодумців, соціумі, суспільстві, державі, світовому співтоваристві тощо. Метод пояснення застосовується як в індивідуальній роботі зі студентами так і в колективній. Він прийнятний і після застосування інших методів (лекція, диспут, дискусія тощо) для проведення уточнень, тлумачень і т.п.

Розповідь як метод виховання використовується у вищій школі для донесення студентам актуальної інформації з різних сфер життя суспільства для вироблення у них конкретних суджень, рішень, а, можливо, і позицій щодо фактів, явищ, подій суспільного життя.

Бесіда застосовується для виявлення рівня розуміння студентами різномірних життєвих фактів, явищ, подій і здійснення узагальнень щодо їх значущості. Вагомою у виховному процесі вищої школи є *етична бесіда*, яка часто ґрунтується на проблемах навчального, ідеологічного, комунікативного порядку. Вона є найбільш поширеним методом у виховній практиці кураторів.

Метод прикладу сприяє усвідомленню студентами правильності вибору рішення з приводу поведінки, організації життя, забезпечення рівня спілкування тощо через орієнтацію на особистості, їх поведінкову діяльність у різномірних ситуаціях. Перед усім важливим є приклад батьків та старших членів сім'ї, які, вибудовуючи власні стосунки, впливають позитивно чи негативно на молодих представників родини і сприяють цим самим розвитку у них певних якостей характеру. Не менш значущим залишається приклад окремих представників професорсько-викладацького складу, самого куратора, визначних особистостей, друзів.

Дискусія спонукає до пошуку істини, виявлення суттєвої інформації, правильної оцінки того, що відбувається в країні і цілому світі, активної розумової діяльності.

Названі нами методи переконання є універсальними. Вони можуть застосовуватись у вихованні людей різновікових категорій.

Доповіді на теми виховного характеру готують як педагогікуратори, так і студенти. Підготовка до них потребує серйозного усвідомлення проблеми, обґрунтування власної позиції щодо її розв'язання, психологічного налаштування на непередбачене сприйняття змісту виступу слухачами тощо. Доповідь має містити переконливі аргументи, актуальні положення.

Диспут у студентському колективі може бути попередньо передбачений куратором або організований у процесі розгляду студентами якоїсь нагальної проблеми. Успіх його буде забезпечений у випадку кваліфікованого керівництва куратором чи представником професорсько-викладацького складу ходом обговорення виниклих (поставлених) проблем з врахуванням оригінальних позицій студентів щодо їх вирішення. Диспути залишають позитивні чи негативні враження і ефективно впливають на формування моральних якостей особистості.

Лекція виховного порядку організовується куратором за бажаннями студентів на запропоновану ними або педагогом тему. Важливо, щоб лектор був попередньо знайомим з молоддю, яка слухатиме його виступ, або з професорсько-викладацького складу ВНЗ, де навчаються студенти. Лекція має пробуджувати активність думки слухачів, спонукати їх до розвитку аналізу проблеми представленої у її змісті шляхом подальшої дискусії.

Тренувальні методи (методи вправ) є ефективними через обов'язкову повторюваність дій і вчинків і на основі цього їх якісне засвоєння. Відомо, що виховні вправи сприяють організації праці студентів, правильному розподілу часу для їх різносторонньої діяльності, дотриманню прийнятих у суспільстві норм і правил співжиття.

Вправи вимагають неодноразового повторення дій і вчинків. У результаті їх виконання виробляються навички і звички, засвоюється нова інформація, поповнюється досвід. *Метод вправ* у вищій школі має дещо інше змістове наповнення, ніж у інших сферах життєдіяльності молоді. Він цінний тим, що створюються умови, за яких, виконуючи завдання куратора, студент отримує задоволення від виконаної роботи і прагне продовжувати виконання практичних дій. Це сприяє виробленню переконань, які впливають на його подальшу поведінку. У минулому метод вправ називався привчанням, яке реалізувалося через тренування, показ, спрямування на постійний самоконтроль. Вагомими є *вправи у процесі діяльності*, а, також, *режим праці і відпочинку, доручення* тощо. Вони теж мають відмінності при порівнянні сфер застосування.

Вправи у процесі діяльності організуються при наявності умов для забезпечення поведінкової діяльності студентів у відповідності до напрацьованих і прийнятих суспільством норм і правил. Правильно організована куратором вправа включає в свій зміст усі необхідні для волевиявлення студента компоненти. Це спонукає його чинити так, як слід: без порушень традицій. Наслідком кількаразового повторення вправи буде беззаперечне і чітке виконання запрограмованої дії. У давнину вправи у процесі діяльності співвідносились із так званим вправлінням, яке застосовувалось при необхідності вплинути на стан дій, поведінки, ставлення до себе і оточуючих конкретної людини. При цьому найчастіше застосовувались прийоми: вимога, нагадування, контроль.

Режим праці і відпочинку як складова методу вправ впливає на формування вольових якостей характеру студента, його організованості, дисциплінованості. Чіткий розподіл видів діяльності за часом спонукає до повторювання дій, умілого керівництва своїми бажаннями, вироблення системи корисних і позитивних звичок. Режим сприяє виконанню максимальної

кількості різноманітних видів діяльності, доведенню до завершення розпочатих справ, організації щоденного повноцінного відпочинку, економії часу.

У вищій школі застосовується система доручень, виконання яких формує ділові якості, стимулює вироблення у собі умінь підтримувати діалог, при потребі стримуватись, доводити розпочату справу до кінця.

Метод доручень застосовується вибірково, оскільки студенти не всі однаково налаштовані на виконання побічних завдань і часто свідомо не прагнуть до формування окремих якостей. Він спрямований на формування почуття обов'язку, відповідальності, діловитості, дипломатичності, виконавської дисципліни, підвищення рівня комунікативних здібностей, ініціативності, умінь долати труднощі тощо.

Методи стимулювання застосовуються кураторами та іншими педагогами для активізації діяльності особистості або пробудження її до діяльності. Стимулювати – “значить спонукати, давати поштовх, імпульс думці, почуттям, діям” [1, 249]. У якості стимулу може виступати *педагогічна вимога*, висловлена в різних формах у залежності від того, які особливості характеру переважають у студента; *означена перспектива*, що орієнтує на необхідність долати труднощі на шляху до досягнення поставленої мети. Вона полягає у постановці привабливої цілі, яка спонукає вихованців до її виконання; *змагання*, організовані для загального посилення працездатності колективу, виховання волі і характеру; *схвалення і осуд*, спонукаючі до виправлення недоліків, продуманого спілкування, виважених вчинків; *громадська думка*, як „активна і впливова сила” в основі якої лежить “суспільне судження, головним чином оціночного характеру” [1, 244] тощо. Громадська думка може формуватися у разі наявності індивідуального, колективного і соціального факторів взаємодії.

До методів стимулювання також відносяться заохочення і покарання.

Заохочення втілює у собі педагогічний вплив на особистість через позитивну характеристику чи оцінку її діяльності. Воно сприяє розвитку у студента бажання самовдосконалюватись, правильно орієнтуватись у подіях та ситуаціях. Особливо впливовим є колективне схвалення, яке помножує активність особистості, спонукає до подальшої роботи. Щоб заохочення мало якісний вплив, воно повинно бути безпомилковим, чітко обґрунтованим, пронизаним доброзичливістю.

Покарання коректує поведінку студента, викликає хвилювання, почуття сорому, бажання не повторювати допущених помилок. Воно направляє його поведінку, розвиває і посилює волюві якості і характер. Вибір міри покарання залежить від індивідуальних особливостей особистості, яка здійснила порушення, якостей її характеру і, відповідно, від рівня авторитету куратора, який прагне через покарання вплинути на свідомість студента. Застосовуючи метод покарання педагог має спиратись на колективну та громадську думку.

Заохочення і покарання вимагають від кураторів і професорсько-викладацького складу педагогічної майстерності, направленої на корекцію дій, вчинків, поведінки загалом. Покарання варто застосовувати тільки у випадку встановлення провини, не користуючись при цьому здогадками. У випадку крайньої необхідності варто привернути увагу колективу студентів до негативного вчинку ровесника і заручитись їх підтримкою.

Методи самовиховання спрямовуються на формування конкретних якостей особистості, які сприяють їй стати визнаною суспільством і колективом ровесників чи наставників. До їх застосування спонукають зовнішні (ідеологічні, суспільно-політичні, особистісні) і внутрішні (матеріальні, духовні потреби, інтереси) фактори. Одні студенти займаються загартуванням організму, інші – регулюванням емоційних станів, особливостей свого характеру, витримки тощо. Методами самовиховання є *орієнтація на приклад із життя, участь у добродійній діяльності,*

гартування волі, аналіз ідеальних явищ, усвідомлена жертовність тощо.

Орієнтація на приклад із життя сприяє вдосконаленню своїх якостей через порівняння їх з якостями іншої людини, її суспільною активністю, професійною успішністю, сімейним благополуччям тощо.

Участь у добродійній діяльності додає людині впевненості у собі і своїх вчинках, організовує і “шліфує” особистість.

Гартування волі уможливило вироблення стійких рис характеру, здійснення переконливих вчинків, допомагає професійному росту тощо.

Аналіз ідеальних явищ орієнтує на шляхетну поведінку, дотримання норм етикету, своєрідного стилю життя.

Усвідомлена жертовність є проявом поступливості, сили волі, без якої неможливо перебороти у собі бажання триматись на певному рівні і не ризикувати задля добра когось.

Реалізація методів виховання здійснюється через *засоби*, які усвідомлюємо як “той вид діяльності, явище чи предмет, які можуть впливати на особистість у певному напрямку” [2, 168]. У давнину розрізняли природні і надприродні засоби виховання. До природних належали рідна мова, фольклор, народна міфологія, національне мистецтво, навколишня природа, домашній побут, традиції, звичаї, обряди, символи, тощо. Надприродним засобом виховного впливу на особистість вважалась релігія. В умовах сьогодення значення цих засобів продовжує залишатись вагомим, особливо у вищій школі, де проявляється високий рівень свідомості молоді і її потягу до всього рідного, знайомого і актуального, тому коротко охарактеризуємо кожен із них.

Рідна мова вважається найбільш дієвим засобом виховного впливу, який без перебільшення можна назвати універсальним, оскільки він має найсильніший вплив на свідомість представників різних етносів. Відомо, що, засвоюючи рідну мову люди “...поступово стають носіями національного змісту, духу: засобами

рідної мови у них найефективніше формується національна психологія, характер, світогляд, свідомість і самосвідомість та інші компоненти духовності народу” [3, 29]. Рідна мова, звана у народі материнською, здійснює благодійну функцію особистісного росту кожної людини.

Фольклор – нестаріючий засіб впливу на емоційний стан та духовний розвиток особистості. Він сприймається людьми різних вікових категорій та соціальних груп і тому студентство не залишається поза його впливом. Не даремно науковці відзначають, що “у фольклорі – першовитоки оригінального світосприйняття, самобутнього тлумачення явищ природи і людського життя. У думах, піснях, прислів’ях і приказках, скоромовках, лічилках та інших фольклорних перлах у високопоетичній і глибоко-ліричній формі відображено весь культурно-історичний, мистецький шлях українського народу”[3, 32]. Фольклорні джерела кожного народу є носіями його ідей, прагнень, переконань і тому завжди справляють враження, які впливають на формування думки, ставлення до чогось, оціночного судження і т. п.

Народна міфологія допомагає усвідомити студентам національну самобутність свого народу, його особливості, цінності, різноманітні надбання. Користуючись при потребі характеристикою міфічних образів педагоги можуть формувати у молодих поколінь повагу до роду, суспільної діяльності, застерігати від поганих вчинків, звичок, правопорушень, породжувати впевненість і завтрашньому дні тощо.

Мистецтво є теж засобом виховного впливу, оскільки являється виявом творчого генія свого народу, носієм його духовних надбань і численних виховних аспектів. У студентському колективі з виховною метою може бути використана інформація про мистецтво танцю, співу, гри на музичних інструментах тощо задля формування естетичної культури вихованців.

Навколишня природа - незмінний засіб виховання молоді. Вона є підґрунтям національної духовності, культури. Астрономічні,

географічні та інші фактори природи обумовлюють специфіку характеру, психології, світогляду кожного народу. Природні явища впливають на спосіб мислення. Від них великою мірою залежить розвиток виробничої, культурної, побутової сфер, тому ВНЗ, готуючи майбутніх фахівців для різних галузей науки, мистецтва, промисловості, сільського господарства мають враховувати і використовувати як засоби виховання цінності навколишньої природи.

Домашній побут впливає на рівень етновиховання молодого покоління. Він включає оформлення помешкання, садиби, наповнення кімнат необхідними для вжитку речами та відповідне їх оздоблення. Домашній побут доповнюється взаємостосунками у сім'ї: шанобливим ставленням до її старших членів, повагою до них, батьківською і материнською любов'ю до дітей, їх прив'язаністю до отчого дому. Його характерною ознакою є незрима підтримка бажання молоді мати затишок, захист, місце для ґрунтовного обмірковування своїх планів тощо.

Традиції у теорії виховання вищої школи відіграють роль таких засобів, які втілюють народні філософські ідеї і стверджують найсуттєвіші духовні цінності: взаємостосунки між людьми, любов до рідного краю, землі.

Звичаї за *О.Воропаєм* "... це ті прикмети, по яких пізнається народ не тільки в сучасному, а й у його історичному минулому" [4,]. Вони охоплюють усі ділянки життя українського народу і вказують на його етнічні ознаки.

Обряди за Іваном Огієнком "означені нормами способи зовнішнього вияву релігійного культу"[5, 328].

Обряди і звичаї є засобами виховання представників конкретного етносу. Вони бувають родинні, регіональні, загальнолюдські. Аналізуючи народнокалендарні засоби виховання варто звертати особливу увагу на зимові, осінні, літні, весняні свята, дотримання яких включає реалізацію цих засобів.

Символи є важливими засобами патріотичного виховання молоді. Державну, політичну, економічну, національну незалежність України символізують герб (тризуб), прапор (жовто-блакитний), гімн, герби різноманітних географічних і історичних зон України.

Релігія як надприродний засіб виховного впливу на особистість сприяє плеканню національного духу, збереженню етноособливостей кожної людини. Під її впливом у багатьох людей розвивається віра в майбутнє, формуються гуманні погляди на суспільство, оточення, природу, трудові стосунки тощо.

Охарактеризовані нами методи та засоби виховання у вищій школі не вичерпують проблеми якості педагогічного впливу на особистість. Вони лише засвідчують факт необхідності посиленої праці професорсько-викладацького складу над подальшим забезпеченням їх якісного змістового наповнення.

Завдання для самоконтролю.

1. Групи методів виховання у вищій школі.
2. Які методи виховання складають групу методів переконання? У чому смисл їх застосування?
3. Значення тренувальних методів (методів вправ) у вихованні студентів.
4. Від чого залежить ефективність методів стимулювання поведінки і вищій школі?
5. Що сприяє орієнтації студента на конкретні методи самовиховання?
6. У чому полягають суттєві відмінності між такими методами переконання як диспут, бесіда, дискусія?
7. Як застосовується педагогами метод вправ у їх виховній діяльності?
8. Чи можлива повна реалізація режиму праці і відпочинку як складової методу вправ у життєдіяльності сучасного студента? Чому?

9. Чи спостерігали ви використання куратором або представником професорсько-викладацького складу методу означеної перспективи? Які ваші враження щодо його доцільності?

10. На чому базується метод покарання у вищій школі?

11. Які методи самовиховання ви вважаєте найбільш актуальними? Чому?

12. Що ми вкладаємо у зміст поняття „засоби виховання”?

13. Чи можемо ми називати рідну мову універсальним засобом виховання? Чому?

14. Які засоби виховання ми традиційно називаємо природними?

15. Охарактеризувати перераховані у тексті лекції засоби виховання у вищій школі.

Питання до семінару.

1. Аналіз методів виховання у вищій школі на сторінках сучасної періодики і преси.

2. Класифікації методів виховання в сучасних підручниках і посібниках з педагогіки.

3. Словесна ілюстрація застосування одного з методів виховання (за вибором) у виховній практиці куратора ВНЗ.

4. Висвітлення суті найдоцільніших засобів виховання (за вибором студентів).

Завдання для самостійної роботи.

1. Обґрунтувати сутність представлених у тексті лекції методів переконання, використовуваних у вищій школі.

2. Довести ефективність окремих (за вибором) методів самовиховання.

3. Обґрунтувати доцільність застосування методів стимулювання поведінки у студентському колективі.

Лекція 6.

Напрями виховання у вищій школі.

План лекції.

1. Напрямки виховання у вищій школі.
2. Суть напрямків виховання.
3. Реалізація напрямків виховання.

Список основної літератури до теми.

1. Алексюк А.М., Грищенко М.М., Киричук О.В. та ін. Педагогіка: Навч. посібн. для студентів університетів. – К.: Вища школа, 1985. – 295 с.
2. Алексюк А.М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: Модульне навчання. – К.: ІСДО, 1993. – 220 с.
3. Марушкевич А.А. Науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 339 с.
4. Лозниця В.С. Педагогіка і психологія: основні положення. Навч. посібн. для самостійного вивчення дисципліни. - К.: Екс Об, 1999. – 304 с.
5. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібн. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
6. Руденко Ю.Д. Основи сучасного українського виховання. - К.: Видавництво ім. О. Теліги, 2003. – 328 с.
7. Руденко Ю.Д. Українська національна система виховання: Конспект лекцій. – К.: КДПІ, 1991. – 49 с.
8. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. - Т. 1-2. – К.: Оберіг, 1991. – 447 с.
9. Штоквиш О. Формування національної свідомості у процесі викладання гуманітарних дисциплін // Матеріали першої міжвузівської конференції „Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства”. – К., 1993. – С. 68.

Список додаткової літератури до теми.

1. Митрополит Іларіон. Книга нашого буття на чужині: Бережімо все своє рідне! Ідеолого-історичні нариси.-Вінніпег: Українське богословське товариство, 1956.-168с.

2. Історія української культури //За заг. ред. І.Крип'якевича.-Київ: Либідь, 1994.-650с.

3. Українське народознавство //За заг. ред. С.П.Павалюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва.-Львів: Вид.центр "Фенікс", 1994.-607с.

4. Професійна підготовка студентів педагогічних інститутів до виховної діяльності. Збірник наукових статей /За заг.ред. А.Й.Капської.-К.: ІЗМН, 1996.-96с.

5. Юнацький Є. Спрага справедливості: Нариси з суспільного життя.-Буенос-Айрес: Перемога, 1950.-132с.

6. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність українського етносу: На матеріалах святково-обрядової культури українців: Навчальний посібник для студентів ВНЗ.-К.: Унісерв, 2000.-191с.

7. Юркевич П. Курс общей педагогики. – М., 1869. – 404 с.

Розглядаючи суть напрямів виховання у вищій школі вважаємо за необхідне зазначити, що головними цінностями, які формували у молодих поколінь наші прадіди були цінності загальнолюдські: добро, правда, краса, користь, совість, любов, гідність, чесність; національно-патріотичні: пошана до рідної землі, бажання її захищати, історична пам'ять, відданість керівнику держави, сміливість, жертвність; родинні: пошана до найстарших членів сім'ї, до батька й матері, подружня вірність, любов до дітей, пам'ять про предків, вірність вірі своїх попередників тощо. З метою їх збереження і передачі наступним поколінням здійснюється виховання за певними напрямками.

До *основних напрямів* виховання у вищій школі відносимо *виховання розумове, духовно-моральне, працелюбності, економічне, свідомої дисципліни, естетичне, етичне, фізичне, екологічне, санітарно-гігієнічне.*

Розумове виховання трактується як процес оволодіння студентами знаннями, навичками та уміннями, розвитку їх пізнавальних здібностей, наукового світогляду. Розумове виховання у вищій школі включає постійне поповнення своїх знань, особливо з обраної наукової галузі, здатність логічно обґрунтовувати власні думки та положення наукових праць, регулярно підвищувати мовленнєву культуру та культуру розумової діяльності, вдосконалювати комунікативні здібності, займатись самоосвітою та самовихованням. Його першочерговим завданнями є забезпечення інтелектуального розвитку студентів-майбутньої еліти країни, підготовка їх до проведення наукових досліджень та впровадження найновіших здобутків науки і техніки у практику навчально-виховної діяльності ВНЗ. Якісне розумове виховання забезпечується шляхом розвиваючого навчання та забезпечення цілеспрямованого виховання як у навчальному процесі так і поза ним.

Духовно-моральне виховання у вищій школі передбачає засвоєння правил, принципів, норм поведінки учнівської молоді по відношенню один до одного та всього суспільства. Воно включає розвиток умінь оцінювати поведінку окремих людей, значення громадських явищ, дії неформальних об'єднань і груп, політичні ситуації тощо з об'єктивних і, одночасно, ідеалізованих позицій. Рівень моральної вихованості студента визначається проявами його почуттів, переживань, реакцій на життєві ситуації, події і відтворюється у його вчинках, поведінці. Моральне виховання найчастіше здійснюється через індивідуальне спілкування з педагогом, шляхом сприйняття і осмислення різномірної інформації представленої у пресі, радіо- і телепередачах, на Інтернет сайтах і т.п., відвідування релігійних установ, морально-цільовий вплив родини. Воно впливає на вироблення звичок (стихійно-виникаючих дій особистості), які розвиваються у процесі підкорення поведінки студентів системі висовуваних куратором, професорсько-викладацьким складом правил; ініціативи, яка базується на умінні орієнтуватись у нових ситуаціях і, часто, не слідує моральним

звичкам, визначати свою позицію; ставлення до практичної діяльності, у якому взаємодіють моральні звички і ініціативна поведінка.

Виховання працелюбності студентів вищих навчальних закладів здебільшого спрямоване на вироблення у них поваги до праці і наслідків людської праці, формування впевненості у перевагах трудової діяльності молоді у плані забезпечення свого майбутнього і майбутнього своїх нащадків. Воно базується на переконанні молоді в тому, що “пам’ять про чесних людських працівників переходить із роду в рід, і ніколи не забувається” [1, 73]. Майбутні фахівці з різних галузей наукового та професійного знання мають бачити у праці потребу і першу життєву необхідність. У їх плани має входити творчість у праці, постійний пошук і узгодження напрацювань з досягненнями попередників. Виховання працелюбності передбачає досягнення студентів у сфері оволодіння знаннями і усвідомлення, що рівень їх освіченості має прямий зв’язок з майбутніми досягненнями у професійному становленні.

Економічне виховання студентів має тісний зв’язок з вихованням у них працелюбності. Воно передбачає оволодіння найбільш суттєвими знаннями з економічної галузі для подальшої організації своєї професійної життєдіяльності, можливого відкриття власної справи, забезпечення функціонування майбутньої сім’ї. Економічне виховання включає забезпечення їх необхідною інформацією стосовно прийняття у державі постанов, указів про різноманітні зміни і доповнення до існуючого законодавства щодо функціонування і забезпечення функціонування окремих галузей науки, техніки, мистецтва, виробництва. У ньому сконцентровані найсуттєвіші підходи до проектування матеріального добробуту кожного майбутнього спеціаліста.

Виховання свідомої дисципліни як напрямок має на меті формування у студентів світоглядних позицій, поглядів, переконань щодо усвідомлення значущості порядку, певних норм співжиття, співпраці, поведінки в колективі, суспільстві. Воно великою мірою

залежить від суспільно-політичних відносин у країні, статусу вищого навчального закладу в державі, його внутрішніх позицій у плані дисциплінарного забезпечення навчально-виховного процесу. Виховання свідомої дисципліни у ВНЗ здійснюється з врахуванням індивідуальних особливостей студентів та наявного у кожного з них рівня дисциплінованості. Найбільш визнаним у цій справі методом є метод переконання.

Естетичне виховання як поняття має значну кількість тлумачень. Серед них знаходимо трактування його як “необхідної умови підвищення культури виробництва і праці, культури спілкування та поведінки, культури побуту і дозвілля” [2, 184]. У визначенні його як одного з напрямків виховання у студентському колективі вказуємо, що воно полягає у залученні студентської молоді до пізнання нею багатовікової естетичної культури, закладеної у різномірній народній творчості і діяльності, актуалізації найсуттєвіших її аспектів і втілення їх у власну життєдіяльність. Серед основних завдань естетичного виховання у вищій школі є такі: вироблення уміння сприймати прекрасне у природі, мистецтві, повсякденному житті; розвиток естетичного смаку, здатності відрізнити красиве від потворного; виховання бажання щоденно вносити естетичне, позитивне в своє оточення; напрацювання навиків правильного оцінювання рівня естетичності того чи іншого явища.

Естетичне виховання перебуває у тісній взаємодії з розумовим та моральним, які передбачають постійне просування особистості у напрямку досконалості. Його вплив помітний і на інші сторони виховного процесу у ВНЗ, оскільки все, що програмується як позитивне у формуванні особистості майбутнього спеціаліста, має естетичну основу.

Етичне виховання найбільшою мірою задіяне у сфері відпрацювання мовного етикету, оскільки студенти вищих навчальних закладів спілкуються як між собою та представниками професорсько-викладацького складу, так і з людьми, які займають

певні позиції у державі і розмова з якими вимагає дотримання окремих правил і норм. Здавна відомі афоризми, які характеризують рівень спілкування як позитивний чи негативний: “Говори мало, слухай багато, а думай ще більше”, “Слухай тисячу разів, а говори один раз”, “Слів багато, а розуму мало” і т. п. Куратор має постійно порушувати проблеми мовного етикету зі студентами і намагатись виробляти у них уміння спілкуватись на високому рівні.

Фізичне виховання у вищій школі має свої особливості, оскільки воно здійснюється у відповідності з уподобаннями студентів того чи іншого виду спорту і спортивних занять. Відомо, що вмiле використання засобів фізичного виховання молоді сприяє її інтелектуальному розвитку, поліпшенню здоров'я, а, також, виробленню у неї найдостойніших якостей: стійкості, витривалості, працездатності, спритності, рішучості. Завдання фізичного виховання у вищій школі полягають у інформуванні студентів про спортивні досягнення співвітчизників, розвитку у них стійкого бажання займатись фізичною культурою, дотримуватись норм здорового способу життя, забезпеченні у разі потреби їх участі у різномісних спортивних змаганнях, доведенні важливості занять фізкультурою і спортом під час навчання у ВНЗ. Фізичне виховання у вищій школі включає зміцнення здоров'я студентів, підвищення їх працездатності та інтересу до систематичних занять з фізкультури, вдосконалення життєво необхідних рухових умінь і навичок, слідкування за осанкою, сприяння розвитку нахилів до сучасних видів спорту тощо.

Екологічне виховання викликане потребою часу і є одним з провідних напрямків виховання молоді у сучасній вищій школі. Завданнями екологічного виховання є постійне інформування студентів про проблеми природного походження і їх вплив на рівень здоров'я населення країни, світу; інструктування їх з приводу поведінки у зонах різномісних природних катастроф; залучення до поширення знань серед населення про бережливе ставлення до оточуючого світу; спонукання до примноження природних багатств;

використання природних засобів у навчально-виховному процесі; поповнення знань з екології шляхом ознайомлення з науковими та науково-популярними джерелами відомих вітчизняних учених тощо. Екологічне виховання у вищій школі забезпечується шляхом вивчення спецкурсів, накопичення студентами необхідної інформації через відвідування Інтернет сайтів, спілкування з досвідченими спеціалістами природничих кваліфікацій.

Санітарно-гігієнічне виховання студентів здійснюється у процесі занять фізкультурою, спілкування з куратором та іншими педагогами на актуальні теми про стан фізичного здоров'я сучасної молоді, її участі у різноманітних оздоровчих акціях, що призводить до розуміння суті і значення дотримання санітарно-гігієнічних норм, сприяє їх кращому засвоєнню та дотриманню у процесі життєдіяльності. За свідченням етнографічних, археологічних та інших письмових джерел санітарно-гігієнічному вихованню та залежності від нього стану здоров'я значну увагу приділяли наші предки. Це засвідчує ряд прислів'їв, приказок: “Коли не має сили, то й світ не милий”, “Доки здоров'я служить, то людина не тужить”, “Здоров'я вартіше за багатство”, “При здоров'ї все людині миле” тощо. Основними вимогами санітарно-гігієнічного виховання студентів є правильний догляд за тілом, обличчям, волоссям, нігтями, дотримання гігієни харчування, побуту, праці та чергування протягом дня розумового і фізичного навантаження.

Питання для самоконтролю.

1. Актуальні напрями виховання у вищій школі.
2. Шляхи реалізації напрямів розумового виховання студентів.
3. Суть духовно-морального виховання у вищій школі.
4. У чому полягає виховання працелюбності у студентів ВНЗ?
5. Яким чином порушуються актуальні проблеми економічного виховання у студентському колективі?
6. Розкрити орієнтовний зміст естетичного виховання у класичному університеті (на прикладі одного з факультетів).

7. Основні аспекти етичного виховання у ВНЗ.
8. Народно-педагогічні основи етичного виховання.
9. Формування здорового способу життя студентів у ВНЗ.
10. Завдання екологічного виховання у вищій школі.
11. Забезпечення санітарно-гігієнічного виховання у ВНЗ.

Семінарське заняття.

1. Духовно-моральне виховання у процесі підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності.
2. Актуальні аспекти виховання свідомої дисципліни студентів.
3. Етичне виховання. Мовний етикет.
4. Шляхи забезпечення фізичного виховання у вищій школі.

Самостійна робота студентів.

1. Укласти список публікацій сучасних авторів з проблеми духовно-морального виховання молоді.
2. Обґрунтувати актуальність радіо- (теле-) передач (на вибір), які сприяють економічному вихованню студентів.
3. Проаналізувати естетичне виховання як напрямок виховної діяльності куратора вищої школи.

Лекція 7.

Форми організації виховної роботи у вищій школі.

План лекції.

1. Форми організації виховання у ВНЗ.
2. Зміст форм організації виховання.
3. Забезпечення форм організації виховання у вищій школі.

Список основної літератури до теми.

1. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посібн. –К.: Либідь, 2002. – 560 с.
2. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібн. - К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
3. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: Навчально-методичний посібник.-К.: ІЗМН. 1997.-232с.
4. Іларіон. Служити народові – то служити Богові: Богословська студія. - Вінніпег: Наша культура, 1965. – 120 с.
5. Толстих В.І, Еренгросс Б.А., Макаров К.О. Естетичне виховання. – К.: Вища школа, 1987. – 215 с.
6. Алексюк А.М., Грищенко М.М., Киричук О.В. та ін. Педагогіка: Навч. посібн. для студентів університетів. – К.: Вища школа, 1985. – 295 с.
7. Педагогіка: навчально–методичний посібник з професійно–педагогічної підготовки для студентів заочної та вечірньої форм навчання. – К.: КДЛУ, 1997. – 79 с.
8. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник. – К.: Либідь, 1998. – 560 с.
9. Героїчний епос українського народу. Хрестоматія. – К.: Либідь, 1993. – 431 с.
10. Мартинюк І.І. Національне виховання. Теорія і методологія: Метод. Посібн. – Київ: ІСДО, 1995. – 160 с.

Список додаткової літератури до теми.

1. Християнські цінності: Історія і погляд у третє тисячоліття. Збірник наукових записок Національного університету “Острозька академія”. - Острог, 2002. - Том VI. – 544 с.
2. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць /За ред. Л.Л.Товажнянського та О.Г.Романовського. - Вип. 3. - Харків: НТУ “ХПІ”, 2002. – 314 с.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал. - Полтава: Ред. газ. “Полтавський вісник”, 1994. – 191 с.
4. Правобережний Ф. 8 000 000: 1933 рік на Україні. - Вінніпег: Культура і освіта, 1951. – 31 с.
5. Масенко П. Українські канти. - Вінніпег: Волинь, 1981. – 22 с.
6. Українське народознавство //За заг. ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. - Львів: Вид. центр “Фенікс”, 1994. – 607 с.
7. Людомир П. Ідея громадянського виховання // Світло. - № 7. – 1911. – С. 12.

Форми організації виховної роботи у вищій школі визначаються змістом виховання, кількісним складом студентського колективу, специфікою навчального закладу, рівнем взаємодії між кураторами і студентами та іншими педагогами і студентами. Виховання проходить успішно у процесі реалізації його **загальних** (індивідуальних, парних, групових, колективних форм).

Індивідуальні форми організації виховання полягають у постійній роботі студентів над своїм удосконаленням, поповненням світоглядних уявлень, виробленням поглядів, переконань, позицій. Індивідуальна форма організації виховання для студента є ключовою, оскільки, аналізуючи процеси, що відбуваються навколо, він здійснює самовиховну роботу, підвищуючи свій духовно-моральний, науково-дослідницький, фахово-професійний рівень. Вона забезпечується за умови спрямовуючої діяльності куратора, авторитетного викладача, представника студентського активу тощо.

Форма *парної* виховної роботи передбачає виховання при взаємодії двох осіб: куратор-студент, викладач-студент, студент-студент. Вона уможлиблює спілкування з наявністю зворотного зв'язку, використанням найбільш доступних для студента методів, врахуванням його індивідуальних особливостей та специфічних рис характеру. Форма парної виховної роботи дозволяє окремому студенту відчувати себе підтриманим зі сторони духовно сильнішої особистості, знаходити у контактуванні з нею підтвердження своїм думкам, реалізовувати власні ідеї за її сприянням тощо.

Групові форми організації виховної роботи у вищій школі включають врахування куратором чи окремим викладачем індивідуальних зацікавлень студентів і згрупування їх за інтересами для проведення заходів, які для них є бажаними і очікуваними. Молоді люди, об'єднані спільністю поглядів, досягають набагато більше тих, хто не є носієм ідей, цінних для найближчого оточення. Групові форми організації виховання сприяють виявленню лідерів, організації розвитку їх потенційних можливостей.

Колективні форми організації виховання характеризуються як такі, що забезпечуються через постановку єдиної для всіх мети і зосередження уваги студентів на її реалізації. Вони можуть застосовуватись до цілого курсу (поток), кількох відділень, факультету загалом. Колективні форми організації виховання сприяють посиленню дисципліни всіх студентів, їх цілеспрямованої орієнтації на дотримання норм життя у межах ВНЗ, держави.

До найпоширеніших *спеціальних* форм організації виховної роботи відносимо виховні бесіди, диспути, тематичні вечори, студентські конференції, екскурсії, конкурси, спортивні гуртки, зустрічі з відомими людьми, науково-пошукову діяльність, презентації тощо.

Виховні бесіди проводяться здебільшого з проблем дисциплінарного порядку, морально-етичного, ідеологічного, політичного. Вони здійснюються як куратором, так і окремими викладачами чи представниками керівництва ВНЗ, факультету,

студентських організацій. Бесіда є найбільш поширеною формою організації виховної роботи, оскільки може проводитись без попередньої підготовки спеціаліста, при першій же необхідності виявлення потрібної інформації чи надання її студентам.

Диспути як форма виховної роботи у вищій школі проводяться для розв'язання дискусійних проблем, ситуацій шляхом вільного висловлення студентами своїх думок і вироблення ними найбільш прийнятних рішень. Вони проводяться під керівництвом педагога чи авторитетної у студентських колах особистості. Диспути сприяють пізнанню істинного, отриманню додаткової чи раніше не зної інформації, "шліфуванню" своїх поглядів на життєво-важливі події.

Тематичні вечори організуються студентським активом, представниками професорсько-викладацького складу, студентами і викладачами спільно у залежності від того, чому присвячується захід, якого рівня підготовки він потребує, реалізацію якої мети передбачає. Для таких форм виховної роботи характерною є масовість, пізнавальне спрямування, орієнтація на сприйняття змісту заходу аудиторією інтелектуалів. Такі вечори проводяться, перш за все, на наукові, науково-популярні, етико та естетико розвиваючі теми.

Студентські конференції організуються науково-педагогічними кадрами навчального закладу, його окремого факультету чи відділення. Вони можуть бути присвячені виховним проблемам студентського колективу і тому являються однією із форм організації виховної діяльності. Студенти, зазвичай, готуються до виступів на теми, які є цікавими для них та їх ровесників, однокурсників. Інформація може суттєво впливати на мораль слухачів, якщо її ретельно готувати під керівництвом обізнаних із заявленою проблемою спеціалістів.

Експресії організуються як самими студентами, так і під керівництвом викладачів та куратора. Вони спрямовані на здобуття та накопичення певної інформації і, безперечно, здійснення того чи

іншого виховного впливу на молодь. Екскурсії сприяють організації студента до самовиховання, підвищенню свого інтелектуального рівня, наповненню життя цінними ідеями, збагаченню його цікавою і життєво-необхідною інформацією.

Конкурси сприяють виявленню молодих талантів серед студентів. Вони стимулюють їх до правильної організації навчальної праці і відпочинку, породжують прагнення до життєвої активності і спонукають до розвитку наявних здібностей. Задоволення від перемог у конкурсах призводить до високого рівня активності у навчанні. Конкурси є різними за своїм спрямуванням (спортивні, літературні, мистецькі). Вони підсилюють прагнення молоді до повноцінного життя, насичення його змістовними подіями.

Спортивні змагання як форма виховної роботи зі студентами мають досить вагомим значення для їх фізичного розвитку та вироблення впевненості у собі, стриманості, стійкості, бажання досягати позитивних результатів. Вони організуються як студентським активом відділення, факультету, так і викладачами фізичної культури при сприянні керівництва навчального закладу, кураторів. Спортивні змагання у вищій школі підвищують життєву активність тих, хто вчить і тих, хто вчиться.

Зустрічі з відомими людьми, організовані за бажанням студентів при сприянні представників професорсько-викладацького складу, куратора, або заплановані керівництвом факультету сприяють розвитку у них настирності на шляху досягнення поставленої мети, орієнтують у виборі ідеалу або особистості, яка може слугувати зразком у професійному становленні, власному та громадському житті молодій людині. Вони є невід'ємною складовою виховної роботи у ВНЗ, оскільки орієнтують студентів на все краще, змістовніше, вагоміше.

Науково-пошукова діяльність виступає формою організації виховання у ВНЗ у тому разі, коли вона спрямована фахівцями у напрямку розкриття змісту конкретної наукової проблеми, пошуку фактів для підтвердження того чи іншого наукового явища,

обґрунтування здобутої інформації і сприяє розвитку стриманості, наполегливості, активності, комунікабельності тощо. Науково-пошукова діяльність окремих студентів здебільшого базується на їх бажанні власного інтелектуального вдосконалення і зосередженні у подальшому житті своїх сил у сфері науково-дослідних установ за обраним профілем, або викладання у ВНЗ.

Презентації останнім часом набули рівня форми організації виховної роботи у ВНЗ, оскільки мають різнорідне спрямування (особливо презентації наукових, науково-методичних, методичних, художніх видань) і допомагають молоді орієнтуватись у потоці необхідної інформації, добирати джерела як для навчання так і з виховною ціллю: для пізнання цікавих явищ, пошуку зразків поведінкової діяльності, підтвердження правильності чи неправильності своєї життєвої позиції тощо. Вони стимулюють розвиток оціночних суджень, допомагають виробленню власної думки щодо ставлення до всього оточуючого.

Названі форми організації виховної діяльності покликані сприяти примноженню духовних цінностей студентської молоді, її прагненню “служити своєму народові безкорисно і жертовно і віддавати йому свої знання, свою працю і в цьому знайти своє найвище задоволення, радість і втіху” [1, 27]. Вони, за умови правильного застосування, забезпечують наповнення виховного процесу необхідним змістом.

Питання для самоконтролю.

1. У чому полягає різниця між загальними і спеціальними формами організації виховання ?
2. Суть індивідуальних форм організації виховання.
3. Особливості парних форм організації виховання.
4. Відмінність групових і колективних форм організації виховання.
5. У чому різниця між бесідою, диспутом, екскурсією, студентською конференцією як формами організації спеціального

виховання в одному випадку і представленням їх методами виховання в іншому?

6. У чому полягає виховне навантаження науково-пошукової діяльності?

7. Чому зустрічі з відомими людьми можна представляти окремою формою організації виховання?

8. Яке виховне навантаження несуть виховні презентації?

9. У чому полягає виховна суть занять у спортивних гуртках?

10. У якому випадку конкурс є формою організації виховання?

Семінарське заняття.

1. Сучасна періодика і преса про форми організації виховання у вищій школі.

2. Актуальні форми організації виховання на гуманітарних факультетах класичних університетів.

3. Методика проведення однієї із форм організації виховання у вищій школі (на вибір студентів).

Самостійна робота студентів.

1. Навести приклад з художньої літератури, який засвідчує значущість однієї із форм організації виховання.

2. Словесно проілюструвати зміст однієї із спеціальних форм організації виховання.

3. Назвати переваги (чи недоліки) застосування спеціальних форм організації виховання над загальними.

Лекція 8.
Етнотрадиції українського народу і їх виховний вплив на студентську молодь.

План лекції.

1. Трагування поняття „традиція”, „етнотрадиція”.
2. Зміст основних виховних етнотрадицій українців.

Список основної літератури до теми.

1. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: ред. газ. „Полтавський вісник”, 1994. – 190 с.
2. Маценко П. Українські канти. – Вінніпег: Волинь, 1981. – 22 с.
3. Митрополит Іларіон. Удосконалюйтесь в любові // Віра й культура. – 1954. - № 2 (14). – С. 15- 20.
4. Митрополит Іларіон. Українська літературна мова. – Вінніпег, 1951. – 297 с.
5. Основи національного виховання: Концептуальні положення // За заг. ред. В.Г. Кузя, Ю.Д. Руденка, З.О. Сергійчук. – К.: Інформ. ред. вид. центр „Київ”, 1993. – 151 с.
6. Родинна педагогіка: Навч.-метод. Посібн. // А.А. Марушкевич та ін. – К.: ПАРАПАН, 2002. – 215 с.
7. Савчук С.В. Церковні канони в теорії і практиці. – Вінніпег, 1955. – 94 с.
8. Українське народознавство // За заг. ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994. – 607 с.

Список додаткової літератури до теми.

1. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібн.. – К.: ІЗМН, 1996. – 285 с.
2. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: Навч.-метод. посібн. – К.: ІЗМН, 1997. – 231 с.
3. Українська етнопедагогіка в школі // Автор-укладач В.Т. Розмариця. – К.: ІЗМН, 1997. – 24 с.

4. Українська національна система виховання: Конспект лекцій //Автор-укладач Ю.Д.Руденко, 1991. – 48 с.

5. Гончаренко І. Український національний характер //Віра й культура. – 1956. - № 12 (24). – С. 15.

6. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти в Україні. – К.: Школяр, 1997. – С. 15.

7. Митрополит Іларіон. Добре виховуймо нашу молодь //Віра й культура. – 1965. - № 21 (146). – С. 19-21.

8. Островський В. Національне виховання //Вільна українська школа. – 1918-1919. - № 3. – С. 139-141.

На нинішньому етапі розвитку українського суспільства суттєве значення у виховному впливі на молодь має накопичена віками скарбниця етнічних цінностей, які слугують невичерпним джерелом формування свідомості, характеру, психічних особливостей кожної людини. До таких цінностей відносимо традиції, котрі вироблялися нашими попередниками довгі часи. Слідуючи М.Г.Стельмаховичу „Традиція – це досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки, що склалися історично і передаються з покоління в покоління. Традиція забезпечує спадкоємність поколінь, без якого не може бути родинного виховання, яке, по суті, зводиться до передачі народного досвіду, національних звичаїв, культурних надбань із покоління в покоління”[1, 42]. Доповнюючи наведене твердження ми знаходимо, на наш погляд, більш точне формулювання: „Традиція – це все, що набуло сталої форми і в такому незмінному вигляді передається від покоління до покоління”[2, 603]. Звичайно, виховні традиції не можуть перебувати у сталому віггляді. Вони оновлюються, вдосконалюються, зберігаючи лише свою основу.

Вдаючись до аналізу виховних етнотрадицій зосереджуємо увагу на тих, котрі побутують серед українців, акцентуючи при цьому увагу на їх особливому впливові щодо дотримання народом морально-етичних норм поведінки. Ми маємо пам’ятати те, що вони бувають родинними, регіональними, загальнонаціональними. Серед

них провідне місце належить „...культуротворчим, духовнотворчим, політичним і державотворчим”[3, 37].

Загальновідомо, що виховні етнотрадиції українців впливають на їх життєдіяльність, життєтворчість. Виховання молоді з врахуванням цього аспекту включає донесення до наступних поколінь багатоговікового досвіду попередників. Основу етновиховних традицій українців складають їх переконання у необхідності трансформації у наступні покоління лагідності вдачі, щирості, дотепності, жартівливості, працьовитості, правдолюбства, витривалості і терпеливості.

Визначний український педагог Григорій Ващенко стверджував, що „Традиційним ідеалом треба визнати той, що витримав іспит історії, найбільше відповідає психології народу та його призначенню, увійшов у психіку народних мас, відбитий у народній творчості і творах кращих митців і письменників, що стали духовними провідниками свого народу”[4, 103-104]. Він вважав, що справжній ураїнець не той, хто лише носить вишивану сорочку, а той, що втілює у життя все найкраще, створене його народом протягом багатолітньої історії, впаливаюче на властивості особистості та правильність реалізації нею свого призначення.

Аналіз етновиховних традицій розпочнемо з *традиції пошани* до старших представників свого роду. Ця традиція включає великодушність у ставленні до них, синівський обов’язок і є мірилом вихованості всього суспільства. Щодо виховного впливу на дітей та молодь вона сприймається як основна, виведена в ранг морального закону, без дотримання якого мислиться втрата гуманної особистості.

Старші представники свого роду з давніх давен передавали нащадкам народні знання різностороннього порядку: з ґрунтознавства, народного календаря, медицини, ветеринарії, метрології, космології, астрономії, моралі, етики тощо. Уважне та чуйне ставлення до них – „найхарактерніша ознака людяності”[5, 22]. Вони сприяли формуванню світогляду молоді, засвоєнню нею

знань, необхідних у професійній, побутовій, культурно-освітній та інших сферах.

Поведінка батьків до по відношенню до старших від них членів родини здавна орієнтувала дітей та молодь на поважне ставлення, стриманість, співчутливість у стосунках з літніми людьми. Вона сприяла виробленню вміння сприймати і поважати думку досвідчених представників соціуму, гордитись їхніми досягненнями, переймати кращі риси характеру, звіряти свої вчинки з їх діями, оскільки престарілі люди здавна вважались покровителями нащадків. Недаремно народна мудрість гласить: "Старість до правди коротку дорогу знає".

Інша традиція – *традиція любові до дітей та відповідальності за їх долю* теж ґрунтується на багатовіковому досвіді рідного народу. Любячи власних дітей батьки завжди відповідали за їх долю і забезпечували виховання у них чемності, гідності, працьовитості. Вони, за давніми звичаями, вважали, що краще вихованою є та дитина, яка раніше залучена до праці. Ця позиція втілена в зміст прислів'я „Синок-сосунок – не вік сосун, через рік – стригун, через два – бігун, через три – іґрун, а там – в хомут”. Вона засвідчує відповідальність батьків за майбутню долю своїх нащадків, що визначає рівень їх гідності і моральне обличчя. За М.Г.Стельмаховичем „Розумна любов до дітей проявляється в ласці, що не опускається до запещування, у піклуванні, що не веде до потурання, у вимогливості, яка завжди поєднується з чуйністю”[1, 106].

Повноцінне сімейне виховання за звичай здійснюється в атмосфері самовідданої любові.

Традиція передачі трудового досвіду та професійних таємниць з покоління у покоління є споконвічним явищем і супроводжується формуванням трудових навиків, любові до праці, високого рівня працездатності. За умови визнання молодого людиною праці своєю найпершою потребою і обов'язком, вона зможе повноцінне життя собі і своїм близьким.

Про працю у народі говорять: „Хочеш їсти калачі – не сиди на печі”, „Маленька праці краща за велике безділля”, „Без діла жить – тільки небо копити”, „Де труд – там і щастя”, „Щастя не в хмарах ховається, а працею здобувається”, „Щоб людиною стати – треба працювати” і т.п. За українськими традиціями батько мав повноваження розподілу праці між членами родини, аналізувати і оцінювати якість зробленого ними. В сім'ях дотримувались принципу „Хто не робить, той не їсть” та врахування вікових і індивідуальних здібностей дітей: попередні трудові завдання були завжди простішими від наступних. Крім того враховувались особливості статі. Складнішу фізичну роботу виконували чоловіки.

Традиція збереження пам'яті родоводу пов'язана з необхідністю розвитку знань про історичні родинні цінності, які мали і мають вплив на розвиток духовності, вироблення впевненості у собі і своїх силах, професійну орієнтацію, ідейну життєву позицію.

Виховні можливості цієї традиції засвідчують численні крилаті вислови, серед яких є такі: „Тяжко жить без роду-племени”, „Тому роду не буде переводу, в якому браття милують згоду”, „Ой роде наш красний, роде наш прекрасний!”. Вони сприяють уквітченню молоддю важливості реалізації започаткованих пращурами планів, втіленню в життя найзаповітніших мрій, продовженню сімейних традицій, формуванню культу роду і народу.

Мабуть, саме через існуючу з давніх часів традицію збереження пам'яті родоводу „не втратив наш нарід і своєї характерної риси – свідомості людської гідности”[4, 138].

Серед виховних етнотрадицій українців особливо виділяються *хліборобські традиції*. Вони мають великий вплив на ставлення дітей та молоді не тільки до хліба, а й до самої хліборобської праці. Вагомими у виховному процесі є підходи українців до ритуалів заорювання, завершення польових процесів, зажинок тощо. Вони впливають на розвиток світоглядних позицій, ставлення до матеріальних цінностей, згуртування людей, їх духовного збагачення, вдосконалення у молоді зосередженості, витримки,

організованості. Про хліборобські традиції народна мудрість гласить: „Коли почав орати, то у сопілку не грати”, „Добрий початок – половина справи”, „Хто спішить, той людей смішить”, „Кінець – справі вінець”.

Ставлення до хліба як найбільшої цінності виробляється у людей з раннього дитинства, завдяки їх участі у святах та урочистостях, наповнених обрядовими діями. Хліб вважався і вважається джерелом життя і святинею. В нього „укладена мозоляста людська праця, зневажати яку не можна. Під час споживання їжі старші стежили, щоб ні в кого не впала хоч крихта хліба на долівку”[6, 140].

Крім хліборобських традицій в українців розвинені *промислові та ремесленні*. Вони зосередили в собі арсенал засобів, які сприяють розвитку у молоді національної спрямованості та духовності.

Ці засоби представлені творами народного мистецтва, які поділяють на багато видів і жанрів. Своїм оформленням вони сприяють збереженню пам’яті про багатющий досвід народних умільців у сфері поширення етнотрадицій трудового виховання.

Історичні джерела свідчать, що наші предки вчили нащадків працювати якісно, добротню, вдосконалюючм при цьому свої здібності. Через це ткацтво, килимарство, вишивання, в’язання, художня обробка шкіри, деревообробка, художнє плетіння, гончарство, гутництво, художня обробка металу, писанкарство, витинанство, іграшкове ремесло, зберігаючи і примножуючи традиції має і досі великий вплив на розвиток естетичних смаків молоді.

Досить помітними у нашому суспільстві залишаються *мистецькі виховні традиції* українців, оскільки мистецтво містить невичерпні можливості впливати на формування людини-гуманіста, розвиток її естетичних, етичних, духовно-моральних цінностей. Мистецтво, як відомо, завжди було помітним явищем і сприяло вихованню значної кількості населення України. В ньому сконцентрована „Історична енергія народу, стійкість, багатство і краса національного

духу”[7,126]. Вони трансформувалися в різні мистецькі жанри – пісенний, музичний, танцювальний, декоративно-прикладний та ін.

На сьогодні цікавою і малодослідженою є тема виховного впливу українських пісень на релігійний текст, так званих українських кантів (*canto* – з лат. співаю), які мали „походження від українських псалмів”[8, 19]. Факти свідчать про те, що канти відтворювали бажання народу і глибоко вражали українців своїм змістом.

Не можливо заперечити факт, що проймаючись „... чарами естетичних цінностей, дійств, учні переконуються в тому, що мистецькими традиціями пройняті всі сфери життя, діяльності, побуту і дозвілля народу”[7, 127]. Тонкощі різноманітних мистецьких жанрів сприяють молоді у засвоєнні моральних законів, естетичних, ідейних аспектів духовності українського народу.

Проявом високого рівня культури українського народу здавна вважались *побутові виховні етнотрадиції*. Вони умовно поділялись на родинні та громадські. Родинні базувались на принципах соціальної та національної ендогамії, яка мала у своїй основі добір рівних за походженням та національністю обранців для майбутнього спільного життя, дотримання внутрісімейних стосунків, основаних на звичаєво-спадковій системі. Функції української родини забезпечували її економічну, екапресивно- рекреаційну, виховну сфери етнічного й природничого відтворення.

Побутові виховні етнотрадиції супроводжувалися дотриманням різноманітних обрядів і звичаїв. Серед них звичаї передпологові, а обряди весільні, похоронні, поминальні тощо. Вони збереглись до нинішнього часу і мають незначні відмінності у залежності від місця проживання людей.

Громадські побутові виховні етнотрадиції полягали у чіткому дотриманні жителями конкретної місцевості рішень громадської ради, очолюваної сільськими старостам; неписаних норм звичаєвого права, сформованого на основі вікового досвіду людей; функцій соціального захисту тих, хто проживає на певній території з

недоторканості рухомого і нерухомого майна, економічних засад господарської діяльності (організація бюджету, наявність каси взаємодопомоги, оподаткування, штрафування, інвентаризація тощо); належних морально-етичних стосунків між різними віковими категоріями людей у поза виробничій сфері (соціальної, економічної, духовної) під час проведення свят, церковних заходів.

Широко відомі в Україні *релігійні виховні етнотрадиції*, які базуються на вірі наших предків, утверджуючи собою ідеал добра, правди, справедливості, благородства, краси, милосердя. Найбільшою мврою вони реалізуються українською церквою, яка має „... своє церковне право, як сукупність тих конкретних норм, якими керувалася вона в досягненні свого повного, сталого, єдиного і вічного ідеалу”[9, 10]. Теоретично ці норми полягають у шануванні старих правил, серед яких повага до Руської правди як до колишнього українського права, постанов Вселенських Соборів, церковно-національної ідеології тощо.

Протягом багатьох віків релігія на працювала дієві виховні традиції морального, естетичного, етичного, духовно-матеріального змісту. Вони втілені в уявленнях багатьох українців, які синонімічні віруванням.

Дохристиянські вірування наших предків у плані свого розвитку у часовому просторі включали такі релігійні форми як анімізм (вірування в добрих і злих духів), поклоніння Роду і Рожениці (втілювачам творчих сил природи), віру у велику кількість богів. Вони знайшли своє відтворення у легендах, колядках і щедрівках, народних звичаях і обрядах, усталених етичних нормах.

З прийняттям християнства на Русі все це доповнилось новим змістом. Оновлений релігійний світогляд українців виявляється в їх моралі, яка, як і в найдавніші часи, базується на працьовитості, скромності, дбайливості, доброзичливості, ввічливості тощо.

Таким чином, виховний вплив етнотрадицій українців полягає в тому, що вони мають бути в основі національного змісту виховання; служити формою етнокультурного самозахисту нації; виступати

засобом виховного впливу на особистість; сприяти міжетнічній взаємодії в українському суспільстві; стояти на захисті етнічної самобурності народу; орієнтувати на професійне самовизначення молоді відповідно до традицій регіональних промислів, виробництва загалом, різних видів мистецтва тощо.

Виховні етнотрадиції українців втілюють у собі найкращі духовні надбання попередніх поколінь впливають на сучасний моральний стан нації, являються унікальним педагогічним явищем.

Питання для самоконтролю.

1. В чому полягає суть поняття „виховні етнотрадиції”?
2. Що являє собою „традиційний ідеал” за Г.Ващенком?
3. Який зміст мають найпоширеніші виховні етнотрадиції?
4. Які виховні етнотрадиції потребують оновлення і осучаснення?
5. Які виховні етнотрадиції є застарілими?
6. Чи є в сучасних виховних етнотрадиціях елементи, запозичені з інших культур?
7. Які вам відомі релігійні виховні етнотрадиції?
8. Які відмінності між культуротворчими, духовнотворчими, державотворчими етнотрадиціями?
9. Чи є виховними політичні етнотрадиції народу?
10. У чому полягає виховне значення етнотрадиції збереження пам’яті родоводу?
11. Чи насправді є етнотрадицією пошана до хліборобської праці?
12. У чому проявляється виховний вплив промислових та ремесленних етнотрадицій?
13. Що являють собою громадсько-побутові виховні етнотрадиції?
14. У чому полягає різниця між громадсько-побутовими та сімейно-побутовими традиціями?

Семінарське заняття.

1. Проаналізувати зміст окремих державотворчих традицій українців.
2. Розкрити зміст найсуттєвіших положень праць сучасних авторів, які аналізують духовнотворчі традиції.
3. Висвітлити суть відомих культуротворчих традицій.
4. Що являють собою політичні етнотрадиції? Охарактеризувати окремі з них.

Самостійна робота студентів.

1. Висвітлити зміст актуальних етнотрадицій, які справляють найбільший виховний вплив на молодь.
2. Укласти добірку прислів'їв та приказок про етнотрадиції українців.

Лекція 9.
Виховні ідеї народної педагогіки.

План лекції.

1. Принципи і методи виховного досвіду українців.
2. Засоби народного виховання.
2. Напрями народно-педагогічного виховання.

Список основної літератури до теми.

1. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: Навч.-метод. посібн. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
2. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібн. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
3. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). Етимолого-семантичний словник української мови. В 4-х т. – Вінніпег: Волинь, 1982. – Т. 1-2. – С. 53, 328.
4. Релігієзнавчий словник / За ред. А.Колодного та Б.Лобовика. – К.: Черверта хвиля, 1996. – 392 с.
5. Ярмусь Степан. Духовість українського народу. – Вінніпег: Волинь, 1983. – 227 с.
6. Марушкевич А.А. Науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка: Монографія. – Київ: Правда Ярославичів, 1998. – 339 с.

Список додаткової літератури до теми.

1. Героїчний епос українського народу. Хрестоматія. – К.: Либідь, 1993. – 431 с.
2. Любар О., Стельмахович М., Федоренко Д. Історія української педагогіки / За ред. Стельмаховича М. – К.: ІЗМН, 1998. – 355 с.
3. Митрополит Іларіон. Книга нашого буття на чужині: бережимо все своє рідне! Ідеолого-історичні нариси. – Вінніпег: Віра і культура, 1956. – 168 с.
4. Чепіга Я. Моральне внушіння у справі виховання // Світло. – 1910. - № 2. – С. 24-28.

5. Чумарна М. Мандрівка в українську казку. - Львів: Каменяр, 1994. – Вип.2: Приказкове коло. – 78 с.

6. Завацький В.І., Цьось А.В., Бичук О.І., Пономаренко А.І. Козацькі забави. – Луцьк: Надстир'я, 1994. – 112 с.

Виховні ідеї народної педагогіки є найпоширенішими серед населення України, особливо її сільської місцевості. Вони реалізуються через дотримання принципів, використання методів, засобів формування особистості, а також орієнтацію на чітко зафіксовані у людській пам'яті напрями.

Відомий український учений М.Г.Стельмахович основними принципами народного виховання вважав принцип гуманізму, який орієнтував на доброзичливе ставлення до особистості вихованця; природовідповідності з його спрямуванням будувати виховний процес, враховуючи особливості природи рідного краю; звязку виховання з життям через сприйняття суспільно-політичного, економічного, традиційного існування краю; виховання працею – шляхом залучення учнівської молоді до досвіду виробничої діяльності на основі найпоширеніших у тій чи іншій місцевості професій; врахування вікових та індивідуальних особливостей, оскільки рівень виховних навантажень має відповідати віковій людини, її життєвому досвіду, різноманітним можливостям; систематичності і послідовності як поступовому, системному доведенню відповідної інформації до вихованця з нарощенням ступеня її складності тощо; єдності вимог і поваги до особистості через орієнтацію її на самостійне покращення своєї долі, небайдужість до набуття нею життєвого досвіду, врахування поглядів і переконань, піклування про життя і поведінку; поєднання виховного впливу з розвитком самостійності та ініціативи самого вихованця, стимулювання цих процесів.

Методи народної педагогіки сприяють реалізації її основних принципів і є способами досягнення мети у виховному процесі. Вони поділяються на загальні та часткові і відповідно застосовуються у

всіх видах виховної діяльності чи лише в окремих. Це є вправління, привчання, переконання, дотримання режиму праці та відпочинку, виконання доручень і обов'язків, народні ігри, забави. Проаналізуємо кожен з них.

Метод вправління застосовується у тому випадку, коли необхідно вплинути на процес чи стан дій, поведінки, ставлення до себе і оточуючих конкретної людини. При цьому найдоцільніше застосовувати такі прийоми: вимога, нагадування, контроль.

Привчання має свої особливості і реалізується через тренування, показ, спрямування на здійснення самоконтролю.

Переконання впливає на свідомість, життєві погляди, ідеали, розуміння суті життя тощо. Воно здійснюється за допомогою розв'яснення, повчання, поради, дискусії, бесіди, розповіді і т.п.

Дотримання режиму праці і відпочинку є методом, який привчає економити час і впливає на вироблення позитивних звичок. Про нього сказано у ряді прислів'їв та приказок: „Хто рано встає, тому бог дає”, „Зробив діло – гуляй сміло”, „Не відкладай на завтра того, що можна зробити сьогодні”.

Виконання доручень та дотримання обов'язків було і залишається чи не найсуттєвішим у житті кожної родини. Цей метод дисциплінує, впливає на розвиток ініціативності, вміння долати труднощі.

Народні ігри, через відтворення взаємин та активних дій, сприяють пізнанню багатьох процесів, які відбувалися у людському житті і були породжені трудовою діяльністю.

Забави, забавки пояснюються як „... розривка, розвага. У переносному значенні – легка робота” [1, 53]. В народі вони були поширені задля організації відпочинку.

Виховний досвід українців базується на досягненнях попередніх поколінь, які доносяться до молоді найрізноманітнішими засобами. М.Г.Стельмахович відзначив, що „під засобами виховання розуміємо той вид діяльності, явище чи предмет, які можуть впливати на особистість у певному напрямку” [2, 168]. Вчений

виділяв природні і надприродні засоби народного виховання. До природних він відносив рідну мову, фольклор, навколишню природу, домашній побут, традиції, звичаї, обряди, ритуали, свята, символи, атрибути, реліквії тощо. До надприродних – релігію.

Вказані нами засоби народної педагогіки найбільшою мірою реалізовувались при проведенні свят, обрядів, дотриманні звичаїв, передбачених народним календарем. Великою популярністю у давнину користувались дерев'яні календарі, на яких зарубками були позначені дні та місяці, а символами – види польових робіт.

Календарні традиції втілювали народні філософські ідеї і стверджували найвищі духовні цінності: взаємостосунки між людьми (особливо членами родин), любов до рідного краю, землі. Вони формували духовність, моральність, етичні норми поведінки, естетичні смаки. В українців різноманітні урочистості народного календаря діляться за порами року. У цьому поділі закладена глибока народна мудрість, яка вказує на взаємозв'язок людини з природою та значною мірою визначає зміст народного виховання.

Зв'язок людей з природою та навколишнім світом підтримували обряди, звичаї та свята. Вони розвивали відчуття єдності, мали значення як для духовного, так і для фізичного вдосконалення.

Обряди відзначали біологічну і фізичну зрілість людини, одруження, народження дітей, охрещення їх, проводи людини в інший світ тощо. За Іваном Огієнком “обряд – означений нормами спосіб зовнішнього вияву релігійного культу” [1, 328].

Щодо звичаїв, то Олекса Воропай відзначив: “Звичаї народу – це ті прикмети, по яких пізнається народ не тільки в сучасному, а й у його історичному минулому” [3]. Відомо, що звичаї охоплюють усі ділянки життя народу і вказують на його етнічні ознаки.

Обряди і звичаї бувають родинні, регіональні, загальнолюдські. Аналізуючи народнокалендарні засоби виховання в першу чергу звертаємо увагу на зимові, весняні, літні, осінні обряди, свята і звичаї, дотримання яких супроводжує ці заходи.

Зимові обряди сприяли підведенню підсумків року, який закінчується. Вони були наповнені глибоким народним змістом, оскільки супроводжувались піснями (переважно колядками та щедрівками), хороводами, іграми, танцями, властивими конкретному народу.

Значний виховний вплив мало прикрашання на зимові свята “дідуха” – снопа жита чи пшениці, як символа найбільшого багатства. На початку лютого відзначалось свято Громниці (Стрітіння), яке символізувало зустріч зими з весною.

Важливою виховною функцією весняних свят було залучення молоді до мистецької творчості, естетичного сприйняття світу. Особливий виховний вплив мали Велесові святки, коли гурти людей (велесових жерців) у вивернутих кожухах ходили від хати до хати з магічними промовами та заклинаннями про здоров’я господаря, його роду, домашніх тварин.

Орієнтовно за місяць до Великодня відзначали Масляну (Колодія) спрямовуючи обряди на магію родючості, “караючи” тих дорослих неодружених хлопців, які порушували природний процес життя і не знайшли собі пари прив’язуванням до ноги “колодок” – символів продовження роду. Таким чином засвідчувався високий статус сім’ї і роду.

За тиждень до Великодня святкували Вербну неділю, яка супроводжувалась освяченням верби і магією здоров’я.

Чи не найбільший виховний вплив мали Великодні свята. Великодні короваї (баби, куличі) та писанки, крашанки вважалися символами пробудженої природи.

Тиждень після Великодня присвячувався шануванню пам’яті предків, душі яких з приходом весни мають сприяти врожаю і добробуту нащадків.

Найбільш визнаним літнім святом було і залишається свято Івана Купайла. Воно проводилось на берегах річок і славилось цікавими шлюбними ритуалами: проходженням молодят через огонь

і воду (очищення), переповіданням прикмет і повір'їв, легенд щодо влаштування і облаштування сімейного життя.

Яблучний і хлібний Спаси відзначалися влітку для освячення дарів нового врожаю.

Відомим осіннім святом врожаю було відзначення осіннього рівнодення, яке припадає на вересень. Праця жінки-трудівниці відзначалась під час вшанування Мокоші у жовтні і, обов'язково, у п'ятницю.

Серед засобів виховного впливу (крім коротко проаналізованих нами засобів народного календаря), які народ вважав найбільш дієвими, була рідна мова. Засвоюючи рідну мову з малого віку діти "...поступово стають носіями національного змісту, духу: засобами рідної мови у них найефективніше формується національна психологія, характер, світогляд, свідомість і самосвідомість та інші компоненти духовності народу" [4, 29].

Значне місце у формуванні особистості посідав фольклор. "У фольклорі – першовитоки оригінального світосприймання, самобутнього тлумачення явищ природи і людського життя. У думках, піснях, прислів'ях і приказках, скоромовках, лічилках та інших фольклорних перлах у високопоетичній і глибоко ліричній формі відображено весь культурно-історичний, мистецький шлях українського народу" [4, 32].

Навколишня природа є підґрунтям національної духовності, культури. Астрономічні, географічні та інші фактори природи обумовили специфіку характеру, психології, світогляду українців, їх спосіб мислення. Природні явища здавна мають впливове місце у виробничій, побутовій, культурній сферах життя нашого народу.

Домашній побут включає оформлення помешкання, садиби, наповнення кімнат необхідними речами та оздоблення їх в національному дусі. Він доповнюється взаємостосунками в сім'ї: шанобливим ставленням до її старших представників, повагою до батька й матері, батьківською і материнською любов'ю до літей, їх

прив'язаністю до отчого дому. Його деталі впливають на рівень виховання підростаючого покоління.

Символи є важливими засобами патріотичного виховання молоді. Державну, політичну, економічну, національну незалежність України символізують герб (тризуб), прапор (жовто-блакитний), гімн, герби різноманітних географічних і історичних зон України. Існують етнічні символи, які дорогі кожному українцю: різні обереги, калина, верба тощо. Символи сприяють етнізації особистості, формуванню свідомості, розвитку історичної пам'яті, виробленню почуття любові до всього рідного.

Існує велика кількість природних засобів народної педагогіки. Ми проаналізували лише їх незначну частину. Вважаємо за необхідне розкрити суть надприродного її засобу – релігії.

Здавна наші предки поклонялися богам, сповідуючи язичницьку релігію. Після прийняття Християнства багато з нащадків вважають себе православними. Відомо, що під впливом релігії розвивається віра в майбутнє, формуються гуманні погляди на суспільство, оточення, природу, трудові стосунки. У вихованні підростаючих поколінь використовуються церковні та релігійні історичні здобутки. Це сприяє плеканню національного духу, збереженню етноособливостей кожної людини.

Розглядаючи суть основних *напрямів виховання* (духовно-моральне, трудове, розумове, фізичне, естетичне, етичне) вникнемо у проблему головних цінностей, які посідали вагоме місце у формуванні особистості у давнину і є актуальними в умовах сьогодення.

Головними цінностями, які формували у молодих поколінь наші прадіди, були: загальнолюдські цінності (добро, правда, краса, користь, совість, любов, гідність, чесність та інші); національно-патріотичні (пошана до рідної землі, бажання її захищати, історична пам'ять, відданість князю (керівнику держави), сміливість, жертвовність); родинні (пошана до найстарших членів сім'ї, до батька й матері, подружня вірність, любов до дітей, пам'ять про

предків, збереження родових могил, вірність вірі своїх попередників).

Серед найвпливовіших інститутів етновиховання, які сприяли реалізації найпоширеніших напрямів, у народі виділялись сім'я, громадськість, колектив ровесників, пізніше – церква.

Сім'я відповідала за якість виховання дітей, підготовку їх до професійної діяльності і самостійного життя. Уклад родинного життя сильно позначався на майбутній долі дітей. Участь у вихованні дідусів і бабусь, батька й матері, інших старших членів родини сприяли всесторонньому розвитку дітей, розумінню проблем різновікових категорій людей.

Громада висловлювала похвалу чи осуд родині у залежності від того, як ця родина зарекомендувала себе у виховній справі, особливо у підготовці вмілих працівників різних суспільних сфер, мужніх воїнів, турботливих господарок, які вміють і в сім'ї лад тримати, і в разі необхідності державу боронити.

Колектив ровесників сприяв самоствердженню, самовизначенню, самореалізації, самооцінці особистості, а також вдосконаленню та етнізації.

Церква – “сприяла регламентації відносин всередині релігійних спільнот, які будуються на основі норм канонічного права, вимог релігійної моралі, існуючих зразків поведінки...” [5, 372].

Духовно-моральне виховання включає залучення до пізнання духовних цінностей рідного народу, формування особистості, наділеної високими моральними якостями. Духовність “... звичайно мислиться в контексті релігійності, бо вона по суті є і продуктом, і виразником релігії і релігійності людини” [6, 20]. Ще одне визначення духовності уточнює і доповнює попереднє: “Духовність – це сукупність психічних явищ, що характеризують внутрішній, суб’єктивний світ людини, основні риси культурної спрямованості особистості – її життєві інтереси, переконання, погляди, ідеали, світогляд, ставлення до життя, до інших людей, до своїх обов’язків і

до самої себе, її осмислення, бажання, воля, естетичні і моральні почуття” [2, 183].

Духовність є невід’ємною супутницею моралі. “Мораль – це система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей, одна з норм суспільної свідомості” [7, 120]. Практика духовно-морального виховання зосереджена на формуванні у людини оціночних суджень з позицій справедливості. Вона спрямована на виховання цнотливості, шляхетності, доброчесності, відданості вітчизняним ідеалам – всього того, що з позицій наших предків відповідало розумінню людяності (“Добрі люди вмирають, а діла їхні живуть”, “Гора з горою не зійдеться, а чоловік з чоловіком – завжди”, “У лиху годину узнаєш вірну людину”, “Не той батько, що зродив, а той, хто до ума довів”, “Вірний приятель – то найбільший скарб”, “Шануй учителя як родителя” та ін.).

За свідченням етнографічних, археологічних та інших письмових джерел на початку життя людини наші предки приділяли значну увагу *фізичному (гігієнічному) вихованню*. Вони пропагували утримання тіла в чистоті, загартування організму і правильне харчування. “Під впливом регулярних дій (сонця, повітря, води) відбувалося поступове пристосування організму до змін, що сприяло профілактиці різноманітних захворювань, зміцненню здоров’я” [5, 40].

У дорослішому віці дітей виховували за допомогою демонологічних образів, вселяючи при цьому віру у їх існування. Таким чином предки домагалися долати життєві проблеми, які вимагали затрати енергії, сили, витривалості. Фізичний розвиток особистості сприяв за етнопедагогічною теорією виробленню в особистості позитивних рис характеру: наполегливості, дисциплінованості, рішучості, здатності долати труднощі (“Де сила, там і міць”, “Здоров’я – найдорожчий скарб”, “Коли не має сили, то й світ не милий”, “Хто дужчий, той і ліпший”, “Доки здоров’я служить, то людина не тужить”, “Здоров’я вартіше за багатство”, “При здоров’ї все людині миле” і т. п.).

Найважливішим завданням етнопедагогіки було здійснення *трудового виховання* підготовка дітей до життя в праці, до трудової діяльності. При цьому народ керувався принципом: краще вихованою є та дитина, яка раніше залучена до праці.

Культ праці, як однієї з найвищих суспільних цінностей, формував у підростаючих поколінь ініціативність, допитливість, винахідливість та інші суспільнозначущі якості. Підлітків залучали до участі в домашніх роботах, окремих з них – до ковальства, обробки металу, дерева тощо. Слідуючи М.Г. Стельмаховичу “Люди праці бачили в дітях майбутню зміну, своїх спадкоємців, помічників і годувальників” [7, 130].

Фізична праця допомагала забезпечувати життєві потреби людей і дістала обґрунтування як “... діяльність, спрямована на формування матеріальних і культурних цінностей з переважанням фізичної енергії” [8, 67]. Трудове виховання в українців за М.Г.Стельмаховичем поділялося на три етапи: вступний (від двох до шести років), визначальний (від семи до п’ятнадцяти років), завершальний (від п’ятнадцяти до двадцяти років). Найбільшою мірою воно здійснювалось у сільській місцевості (“Хочеш їсти калачі – не сиди на печі”, “Хто рано піводиться, за тим і діло водиться”, “Не в тім хороша, що чорноброва, а в тім, що діло робить”, “Без діла жить – тільки небо копить”, “На дерево дивись як родить, а на чоловіка – як робить” і т.п.).

На сучасному етапі “... серйозні промахи в аграрній політиці підірвали віковічні традиції трудового виховання селянських дітей, відчувивши їх від землі, хліборобських професій, згубно вдарили по економіці, по народній моралі й етнопедагогіці” [7, 144].

Розумове виховання здійснювалось предками виважено і послідовно. Воно тлумачилось як “... цілеспрямований вплив батьків на розвиток розумових сил та мислення дітей, на вироблення культури розумової праці” [2, 195]. Здавна відомі приказки: “Гарна пташка пером, а людина розумом”, “Не краса красить, а розум”, “Краще з мудрим загубити, ніж з дурним знайти”, “Око бачить

далеко, а розум ще дальше”, “Людей питай, а свій розум май”, “Мудрим ніхто не вродився, а навчився”, “Гарно того вчити, хто хоче все знати” тощо.

Серед основних чинників забезпечення розумового рівня особистості – спілкування. З його допомогою відбувається мовний, емоційний розвиток, накопичується початковий життєвий досвід. У процесі загального та, зокрема, розумового розвитку з метою формування гуманістичних цінностей під час проведення свят, обрядів та здійснення інших виховних впливів на підростаюче покоління використовувались різноманітні фольклорні жанри, які містили народно-педагогічні ідеї.

У фольклорі постають образи багатьох русичів, які вірно служили своїй землі, героїчно захищали її від ворогів. Їх життя було відтворене у казках, легендах, міфах, які сприяли розвитку мислення, образної уяви, спостережливості та інших якостей підростаючих поколінь.

Справедливо відзначила Марія Чумарна, що “...наївність української казки здається нам такою самоочевидною, а ускладненість і заплутаність, скажімо, австралійських міфів може викликати враження їх багатозначності і архаїчності...” [9, 6]. Українська казка, пронизана глибокою народною мудрістю, містить, здебільшого, закодовані давні знання та уявлення про життєдіяльність українців, їх навколишній світ, сподівання на краще майбутнє.

У більшості казок головний герой – це вихідець із народу. Він поєднує у собі його найкращі риси, виступає носієм моралі, духовних надбань попередників. Кожна людина в українській казці може досягти найвищої реалізації в добрі, правді, красі. Казки переконують у тому, що справжні справи вершаться при наявності великої волі і бажання.

Одночасно виховним та розвивальним засобом виступає сама мова казок, яка є рідною мовою їх героїв. Казка впливає на пробудження допитливості, зацікавленості, логіки мислення тощо.

Про неї в народі говорять так: “Гарна пісня ладом, а казка – складом”, “Казка від початку починається, до кінця читається, в середині не перебивається” і т. п.

З давніх віків взаємини між людьми регулювались почуттями, пов’язаними із “... створенням, відтворенням і сприйняттям прекрасного в мистецтві та житті” [2, 187]. Це призвело до виникнення напрямку в етнопедагогіці, іменованого *естетичним вихованням*. Воно трактувалось як цілеспрямоване формування естетичного ставлення до життя.

Почуття краси проявляється у замилюванні природою, мистецтвом, ремеслом, людською зовнішністю, взаєминами між людьми тощо. М.Г.Стельмахович відзначив, що слово “краса” виражає властивість, якість гарного, прекрасного, хоча воно вживається і для вираження іронічного ставлення до кого- чи чого-небудь. На його думку “... такий розгалуджений понятійний апарат народного погляду на красу презентує широту цілей і змісту масової практики естетичного виховання, спрямованого на формування у підростаючого покоління естетичного ставлення до життя...” [7, 157].

Своєрідний підхід в українців до проблем етики. *Етичне виховання* призводить до етичної вихованості, яка виступає ознакою внутрішньої людської краси. Виходячи з цього етнопедагогіка орієнтує на привчання дітей з малого віку до ввічливості, чемності, поступливості, уважності.

Особливого значення набув мовний етикет. Здавна відомі афоризми: “Говори мало, слухай багато, а думай ще більше”, “Дав слово – виконай обіцяне”, “Слухай тисячу разів, а говори один раз”. Мовний етикет особливо яскраво відтворений в народних піснях, казках, билинах і т. п. Основними його ознаками є статечність, пристойність, шанобливість. За народними традиціями неетично мовчати, коли потрібно говорити і навпаки. Народ засуджував тих, хто порушував цю традицію (“Мовчить як пень”, “Мовчить, як води в рот набрав”) і схвалював протилежну (“За словом у кишеню не

полізе”), хоча з осудом ставився до пустої балаканини (“Слів багато, а розуму мало”, “Базіка – мовний каліка”).

Висвітлені нами принципи, методи, засоби, напрями народного виховання є актуальні і сприйняті українцями. Вони продовжують використовуватись ним у його життєдіяльності і викликати зацікавлення науковців та сучасних педагогів-практиків.

Питання для самоконтролю.

1. Що являють собою принципи народної педагогіки?
2. Назвати основні принципи народного виховання.
3. Розкрити зміст основних народно-виховних принципів.
4. Охарактеризувати методи народного виховання.
5. Що являють собою засоби народно-виховного впливу?
6. Охарактеризувати найпоширеніші засоби народно-виховного впливу.
7. Вказати найпоширеніші напрями народного виховання.
8. Розкрити зміст основних напрямів народно-виховного впливу.
9. Розкрити зміст поняття „духовність”.
10. Обґрунтувати зміст поняття „моральність”.
11. Що являє собою етикет?
12. Розкрити виховну суть народного етикету.

Семінарське заняття.

1. Розкрити суть принципів народно-виховного впливу.
2. Охарактеризувати актуальні методи народного виховання.
3. Обґрунтувати зміст найпоширеніших засобів народно-виховного впливу.
4. Висвітлити ідейне спрямування напрямів народного виховання.

Самостійна робота студентів.

1. Укласти добірку прислів'їв і приказок до кожного з актуальних напрямів народного виховання.
2. Розкрити виховну суть одного з найпоширеніших в Україні обрядів (за вибором).

Лекція 10.

Сутність українського родинного виховання.

План лекції.

1. Історичні аспекти розвитку української родини та виховання в ній.
2. Виховні функції сім'ї.
3. Принципи та засоби родинно-виховного впливу.

Список основної літератури до теми.

1. Родинна педагогіка: Навч.-метод. посібн. / А.А.Марушкевич та ін. – К.: ПАРАПАН, 2002. – 216 с.
2. Родинно-сімейна енциклопедія / За заг.ред. Арвата Ф.С. та ін. – К.: Богдана, 1996. – 438 с.
3. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібн. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
4. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія: Підручник. – К., 1995. – 304 с.
5. Снар О.І. Педагогічна культура сім'ї. – К.: Т-во „Знання”, 1984. – 48с .
6. Алексєнко Т.Ф. Педагогічні проблеми молоді сім'ї: Навч. посібн. – К.: ІЗМН, 1997. – 96с .
7. Ковальов С.В. Психология семейных отношений. – М.: Педагогика, 1988. – 160 с.

Список додаткової літератури до теми.

1. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: Навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Веселка, 1988. – 214 с.
2. Робота соціальних служб для молоді з молодією сім'єю / Г.О.Батищева (укл.), З.Г.Зайцева. – К.: АЛД, 1966. – 89 с.
3. Азаров Ю.П. Семейная педагогика. – М.: Политиздат, 1985. – 238 с.

4. Злочевський С.Є. Котирло В.К. Сімейна педагогіка. – К.: Т-во „Знання”, 1986. – 48 с.

Родинне виховання є серцевиною виховного процесу. В Україні воно має достатній потенціал, оскільки його досвід накопичувався з давніх давен і тому має глибоке історичне коріння. Сучасні науковці відзначають факт, що “виникнення і розвиток української сім’ї досліджені ще недостатньо” [1, 207]. Окремі з них, розкриваючи суть проблеми за існуючими джерелами, зацентрували увагу на наступному: “У період матріархату та екзогамії дітей до п’яти-шести років виховувала мати. Після утвердження патріархату створилась моногамна сім’я, а разом з нею і так звані будинки молоді, куди батьки віддавали дітей на виховання” [2, 3]. Аналізуючи процес розвитку сім’ї вони стверджують про поширення у східних слов’ян у V-VI століттях великої патріархальної родини. Із впровадженням християнства на Русі та відкриттям шкіл відбувалася ізоляція дітей (які навчались) від впливу їх батьків. До того ж, найбагатших родинах (у період феодалної роздробленості Київської Русі) матері не годували своїх дітей молоком, а віддавали їх найманим мамкам.

З плином часу у межах великої сім’ї стали утворюватись пари, що призвело до укладання шлюбів. Організація парного шлюбу пройшла свої стадії розвитку. У період виникненням шкіл зросла потреба участі батьків у вихованні сина чи доньки. Моногамний шлюб набув поширення. За звичаями українців хлопці одружувалися після служби в армії чи досягнення 21 року. Дівчата мали право вступати в шлюб з 16-18 років. У народі схвально ставилися до ранніх шлюбів. У науковому обґрунтуванні “... шлюб – це дозволена і регульована суспільством форма взаємин між чоловіком і жінкою, що визначає їх права і обов’язки по відношенню один до одного і до дітей” [1, 204].

В українських родинах існували традиції обрання майбутнього чоловіка чи жінки: у шлюб вступали рівні за походженням люди,

здебільшого однієї національності. Вони мали отримати батьківське благословення. У випадку порушення цих норм молодята позбавлялись приданого. Обов'язковою вимогою до них була відсутність будь-якого родинного зв'язку. Шлюби укладались між молодими людьми за взаємною згодою, хоча серед мотивів вибору наречених в українців часто існувало врахування економічної вигоди. Серед народу побутують прислів'я і приказки, які стосуються шлюбного питання: “Сухар з водою, аби, серце, з тобою”, “Коли любиш – так женись, а не любиш – відступись”, “Не допоможуть і чари, як хто кому не до пари” й інші.

Важливим є той факт, що “... церковне вінчання в Україні до кінця XIX століття не було дозволом на спільне сімейне життя. Якщо шлюб у церкві та весілля відбувалися не в один день, то повінчані молоді жили окремо – кожний у своїх батьків – до весілля” [1, 206]. Він підтверджує усвідомлення і сприйняття українцями значення моральності вчинків і взаємостосунків. До того ж “... церковне вінчання в Україні тривалий час було притаманне лише пануючому класові” [3, 149].

Виховання у кожній конкретній родині включає реалізацію досвіду багатьох поколінь близьких по крові людей. Поняття “родина” трактується як “... природний осередок найглибших людських почуттів: тут народжується і поглиблюється любов до матері і батька, бабусі і дідуся, роду і народу, пошана до рідної мови, історії, культури” [4, 368]. Для кожної родини важливим було і є питання помешкання чи рідної домівки (оселі). Житло в Україні називали господою, а подтужжя – господарями. Господа мала не абияке значення у виховному процесі. Про неї відгукувалися з повагою і гордістю: “У своїй хаті своя правда, і сила, і воля”, “Своя стріха – своя втіха”, “Своя мазанка ліпша любої світлиці” і т. п.

Найвпливовішими вихователями у родині вважалися батьки. Народ шанує тих батьків, які поряд з вимогливістю і справедливістю проявляють чуйність до синів та дочок і, водночас, засуджує ухиляння від батьківських обов'язків. Про батьківство і материнство

поширено багато народних висловів: “Мати однією рукою б’є, а другою гладить”, “Умієш дітей родить – умій же їх і вчить”, “Гни дерево, пока молоде, учи дітей, поки малі”, “Не той батько, що зродив, а той, що до ума довів”, “Учи сина, як годуєш, бо тоді вже не навчиш, як тебе годуватиме”.

Діти були і є бажаними: про них мріяли, їх пестили, за ними тужили, ними гордились. В українській педагогіці здавна побутують істини, закладені у змісті народних прислів’їв та приказок: “Де діти, там радість”, “Діти – окраса дому”, “Без гілок не дерево, без дітей – не сім’я”, “Діти – основа щастя” тощо.

На наш погляд, справедливо зазначено: “Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це – наші сльози, це – наша провина перед іншими людьми, перед усією країною” [4, 370].

Українська родинна педагогіка сьогодні розглядається як окрема галузь педагогічного знання, яка містить у собі узагальнений досвід вітчизняного виховання і досліджує його актуальні аспекти, які є суттєвими для нинішніх і наступних поколінь. Вона тлумачиться як “... національний варіант загальнолюдської педагогічної культури, яка в своєрідній формі виражає навчально-виховний досвід, інтереси й прагнення мас” [4, 409]. У її науково-термінологічному апараті багато понять, напрацьованих самим народом. Вона сприяє насиченню наукової педагогіки гуманістичними ідеями, вимогами до особистості, спроможними впливати на її становлення в сучасному світі.

Родинна педагогіка впливає на якість виховання дітей у сім’ї, посилює його національну спрямованість. Вона сприяє розвитку позитивної реакції на перевірені часом засоби виховного впливу, які через спілкування передаються від пращурів до правнуків.

Розглядаючи проблему втілення народних ідей у практику сучасного родинного виховання маємо зазначити, що українська родина як “... компонент системи соціального формування особистості” [5, 222] втілює у собі її духовні, моральні, фізичні,

матеріальні надбання, а батьківське виховання з його традиціями є джерелом сімейних цінностей.

Апробовані часом *функції сім'ї* потребують збереження в умовах сьогодення, оскільки серед молоді бувають суперечки щодо життєвих цінностей, які стосуються, перш за все, здоров'я, матеріальної забезпеченості, високого заробітку, а, загалом, благополуччя. В цих умовах важливо не втратити духовності, відчуття міри. І тому українці виділили серед функцій сім'ї найважливіші: *економічну, виховну, етнічного відтворення, природного відтворення, сексуально-емоційну і експресивно-рекреаційну* [1, 217].

Економічна функція “... забезпечувала матеріальні засади її (сім'ї) існування, організацію домашньої праці та споживання” [1, 217]. Забезпечуючи її чоловік, здебільшого, виступав організатором виробництва, а дружина - домашніх справ. Одночасно вона була його помічником. Діти у залежності від віку виконували посильні роботи в господарстві.

Виховна функція спрямована на трансформацію родинного досвіду і впливу на формування у дітей ціннісних орієнтацій. Важливим її аспектом вважалось вироблення у підростаючого покоління пошани до праці. Не дивно, що факт народження дитини у сім'ї сприймався з радістю як поява на світ ще одного помічника. Необхідним було також забезпечення розумового розвитку дитини. В народі говорили: “Не краса людину красить, а розум”, “Без розуму ні сокирою рубати, ні личака зв'язати”.

Функція етнічного відтворення полягала у формуванні “... у членів сім'ї національної свідомості”, сприянні “нагромадженню та передачі національно-культурних цінностей” [1, 222]. Завдяки їй у часи військових, політичних, економічних і інших негараздів в Україні було збережено етнотрадиції, рідну мову, ставлення до духовно-моральних цінностей.

Функція природного відтворення “... покликана підтримувати біологічну неперервність суспільства”. Народження дітей українці

розцінювали як особливий “дар Божий” [1, 223]. Відтворення себе в дітях було мрією кожного з них. Про нащадків говорили: “Діти – найбільша радість у світі”, “Діти як рожеві квіти”, “Хата з дітьми – базар, а без дітей – пустка”.

Сексуально емоційна функція “... задовольняла потреби подружжя в спільному інтимному житті” і “... була тісно пов’язана з функцією дітонародження” [1, 224]. В українців інтимне життя до шлюбу і поза ним не підтримувалось церквою і людьми. В багатьох родинах і посьогодні існує переконаність у такому підході до організації сім’ї.

Експресивно-рекреаційна функція “... формує емоційно-психологічний мікроклімат сім’ї, сприяє зняттю напруження у внутрісімейних відносинах, стресових станів у членів сім’ї” [1, 222]. Вона є регулює відносини членів родини і сприяє їх збереженню. Ця функція підтверджена у народі відомим афоризмом “Нащо клад, коли в сім’ї лад”.

Представлені нами в змісті лекції функції сім’ї не є остаточно дослідженими. Вони теж підлягають корекції у зв’язку із змінами в політичному та суспільному житті країни.

а наше переконання, не можна залишити поза увагою тих негативних впливів, які мають місце у сучасному родинному житті. До них відносимо зниження матеріального рівня, руйнування моральних устоїв, послаблення інтересу до походження національних святинь, нехтування їх значенням в історії власного народу. “Наркотична залежність, алкоголізм, самогубство, аборти, розумові відхилення, дивіантна поведінка, хворі та занедбані діти, сироти при живих батьках, кількість розлучень та одиноких серед дорослих постійно зростає, що вказує на невирішеність проблеми та невміння ефективно будувати стосунки” [6, 410]. Значущим є той факт, що до сфери важливих цінностей молодь відносить стосунки з друзями та керівництвом за місцем зайнятості, інтимне життя, тощо. За цих умов важливим стає відродження традиційного статусу української родини, в якій панує вірність, любов до дітей,

відповідальність за їх долі, піклування про дідусів і бабусь, дотримання найсуттєвіших норм християнської моралі.

Визначний український учений Іван Огієнко писав: “ ... виховувати своїх дітей треба у повній батьківській любові, з повним терпінням. Світ іде вперед, а з ним і діти наші потребують поступу” [7, 134]. Він доводив про важливу роль рідної мови, історії, народного мистецтва, народних ігор, національних традицій, звичаїв і обрядів як основних засобів родинного виховання. В його баченні родинне виховання має базуватись на вітчизняному фольклорі, літературних і мистецьких засадах. Це сприяє формуванню основних складових духовності особистості: національного мислення, естетичних смаків, етичних навиків, правосвідомості тощо.

В українській родині у дітей завжди виховувалась любов до віри, повага до церкви, яка у всі віки регламентувала доброзичливі стосунки між людьми, розвивала у них патріотичні почуття, милосердя, розуміння свого оточення, підтримку народних обранців.

Неможливо не погодитись з думкою про те, що “Актуалізований сучасною релігійною свідомістю імператив вірності стимулює і підтримує відповідну моральну активність у різноманітних галузях світовідношення, допомагає людині наших часів, не впадаючи в гріхове самостверження, боронити неповторність власного покликання, відстоювати унікальні цінності своєї культури, прерогативи людини як такої” [6, 161].

У родинях постійно дотримувались таких моральних заповідей: “Шануй вітця твого і матір твою, щоб тобі було добре і щоб ти довго прожив на землі”, “Люби ближнього як самого себе” [8, 203]; шанували моральні чесноти – мудрість, справедливість, мужність, стриманість; поважали “дев’ять плодів Святого духа”: любов, радість, мир, терпеливість, добротливість, милосердя, віру, лагідність, поміркованість.

Батько і мати прагнули з наймолодшого віку формувати у синів і доньок національну свідомість, задовольняти духовні потреби,

впливати на стан морального і фізичного здоров'я та загартування, психологічний і інтелектуальний розвиток тощо.

У дітей з розвинутою національною свідомістю виробляються стійкі мотиви приналежності до нації, держави, але, водночас, вони здатні й до розуміння проблем інших етносів, допомоги їм у разі необхідності. Результатом батьківського виховання є і сформована у дитини система поглядів, переконань, ідеалів, покликаних впливати на її цілісну орієнтацію.

Виховання в українській родині спрямоване на вироблення у молоді шанобливого ставлення до матері, дівчини, жінки, бабусі; готовність допомагати найменшим, хворим, потерпілим від всілякого лиха; здатність співчувати, жаліти, остерігати тощо. “Сучасна ситуація у сфері сімейних стосунків (зростання кількості одиноких людей як наслідок зменшення народжуваності та значної кількості розлучень, неповні сім'ї, діти, залишені власними батьками та ін.) свідчить про те, що потенційні можливості сім'ї у вихованні в дитини потреби гуманного ставлення до близьких людей значною мірою залишаються не використаними” [6, 373], – стверджують сучасні вчені. Духовний світ особистості та її інтелектуальна сфера є наслідком виховання в родині.

У наш час, коли багатьом сім'ям варто виправити допущені у вихованні дітей помилки, до *основних завдань* родинного виховання відносимо:

- створення у сім'ї атмосфери доброзичливості;
- турботу про всебічний розвиток дітей (інтелектуальний, духовний, фізичний тощо);
- формування у нащадків високих духовно-моральних якостей;
- піклування про розвиток трудових навиків і здібностей майбутніх поколінь, їх творче ставлення до праці;
- залучення їх до активного громадсько-політичного життя.

Реалізація цих завдань потребує застосування засобів родинного виховання, серед яких на першому місці рідна мова, традиції, звичаї, обряди, символи, природа рідного краю і його історія, приклади

героїчного минулого представників свого родоводу та гідності, просвітницької і освітньої самодостатності вітчизняного духовенства. Батькам потрібні особливі знання, розуміння деталей і подробиць життя для правильної реалізації вказаних нами засобів.

На наш погляд, у процесі родинного виховання важливо дотримуватись конкретних принципів, реалізація яких уможливило отримання позитивних результатів. Загально визнаними принципами виховання в родині були і залишаються гуманізм, природовідповідність, культуровідповідність, врахування вікових та індивідуальних особливостей, вимогливість, самостійність, ініціативність.

Пріоритетами сім'ї у вихованні підростаючих поколінь до життя залишаються визнання її як духовного центру формування особистості, усвідомлення беззаперечного впливу батьківської мудрості, забезпечення реалізації набутого від попередників життєвого досвіду, поширення знань про моральні цінності свого народу та сприяння їх засвоєнню, попередній розвиток релігійних почуттів молоді тощо.

Розв'язання основних завдань, дотримання провідних принципів, використання засобів, розуміння суті пріоритетів родинного виховання сприяють утвердженню гуманістичних стосунків у процесі виховного впливу.

Питання для самоконтролю.

1. Який зміст ми вкладаємо в поняття „родина”, „сім'я”?
2. Чому родинне виховання часто називають основою виховного процесу?
3. Чому на сучасному етапі розвитку нашої держави говоримо про необхідність відродження традиційного статусу української родини?
4. Розкрити суть завдань сучасного родинного виховання.
5. Проаналізувати пріоритети українського родинного виховання.

6. Розкрити суть окремих засобів родинного виховання.
7. Розкрити суть принципів українського родинного виховання.
8. Проаналізувати суть основних функцій українського родинного виховання.
9. Які давні поведінкові норми родинного спілкування збереглися до нашого часу?
10. Чим структура окремих сучасних сімей нагадує родинний уклад наших предків?
11. Розтлумачити значення понять „засіб”, „принцип”, „метод” стосовно родинного виховання.

Семінарське заняття.

1. Проаналізувати основні етапи розвитку українського родинного виховання.
2. Розкрити зміст народно-виховного досвіду, застосовуваного у сучасному родинному вихованні.
3. Висвітлити основні аспекти виховання в українській родині за публікаціями сучасних авторів.
4. Обґрунтувати роль церкви у забезпеченні родинного виховання.

Самостійна робота студентів.

1. Укласти добірку афоризмів про українське родинне виховання.
2. Підготувати добірку цитат відомих вітчизняних учених щодо родинного виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Лекція 1.

1. Положення про державний вищий заклад освіти // Молодь і закон: Збірник нормативних актів і документів з проблеми виховання студентської молоді /За заг. ред. Н.І.Косаревої. - К.: ІЗМН, 1997.- С. 84-105.

2. Концепція виховання дітей та молоді у сучасній системі освіти // Молодь і закон: Збірник нормативних актів і документів з проблеми виховання студентської молоді / За заг.ред. Н.І.Косаревої. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 237-250.

3. Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів: Теорія, практика, програми /За заг. ред. А.Й.Капської; Упоряд. Н.І.Косарева. - К.: ІЗМН, 1998. – 192 с.

4. Декларація про загальні засади державної молодіжної політики в Україні // Молодь і закон. Збврник нормативних акиів і документів з проблеми виховання студентської молоді / За заг. ред. Н.І.Косаревої. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 125-128.

Лекція 2.

1.Словарь русского языка: В 4-х т. /АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А.П.Евгеньевой.-3-е изд. - Т. 2 (К-О). - М.: Русский язык, 1986.- 736с.

2.Тлумачний словник кадрового менеджменту /Уклад. В.В.Васильєв. - Дніпропетровськ: РВВ ДДУ. – 56 с.

3. Довідник класного керівника: Збірник документів /Ред. кол.: П.М.Щербань (голова) та ін. - К.: ІЗМН, 1996. – 240 с.

4. Концепції розвитку демократичних засад в освітніх закладах України: Матеріали, що виносяться на обговорення Всеукраїнської педагогічної конференції “Демократизація освіти в Україні” 30-31 січня 1997 р. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 63 с.

5. Оржеховська В.М., Хілько Т.В., Кириленко С.В. Посібник з самовиховання. - К.: ІЗМН, 1996. – 192 с.

Лекція 3.

1. Митрополит Іларіон. Етимолого-семантичний словник української мови. – Т. 1 (А-Д). - Вінніпег (Канада): Накладом тов. “Волинь”, 1979. – 363 с.

2. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посібн. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

3. Родинно-сімейна енциклопедія // За заг.ред. Ф.С.Арвата та ін. – К.: Богдана, 1966. – 438 с.

4. Словник іншомовних слів // За ред.О.С.Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1974. – 775 с.

5. Митрополит Іларіон. Етимолого семантичний словник української мови. - Т. 4 (П-Я). - Вінніпег (Канада): Накладом тов. “Волинь”, 1979 – 557 с.

6. Митрополит Іларіон. Етимолого-семантичний словник української мови. - Т. 3. (М-О). – Вінніпег (Канада): Накл.тов. „Волинь”, 1988. – 415 с.

7. Релігієзнавчий словник // За ред А.Колодного та Б.Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.

8. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376с.

Лекція 4.

1. Словарь русского языка. - Т. 4 //Ред. А.П.Евгеньева и Г.А.Разумникова. – М.: Русский язык, 1988. – 796 с.

2. Родинно-сімейна енциклопедія // За загальною редакцією Ф.С.Арвата та ін. – Київ: Богдана, 1996. – 438с.

3. Словарь русского языка. - Т. 3 //Редактор Е.А.Иванникова.-М.: Русский язык, 1987. – 750 с.

4. Словарь русского языка. - Т. 2 //Редактор А.П.Евгеньева и Г.А.Разумкова. – М.: Русский язык, 1986. – 736 с.

5. Словник іншомовних слів // За редакцією Ф.С.Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1974. – 775 с.

6. Релігієзнавчий словник // За ред. А. Колодного та Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.

7. Ярмусь С. Духовність українського народу: Короткий орієнтаційний нарис. – Вінніпег: Волинь, 1983. – 227 с.

Лекція 5.

1. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посібн. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

2. Алексюк А.М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: Модульне навчання / Навч. посібн. . – К.: ІСДО, 1993. – 220 с.

3. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібн. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.

4. Воропай О. Звичаї українського народу. Етнографічний нарис. – Т. 1-2. – Київ: Оберіг, 1991. - ..с.

5. Митрополит Іларіон (проф., д-р Іван Огієнко). – Етимолого-семантичний словник української мови. – Т.ІІІ. (М-О). – Вінніпег: Волинь, 1995. – 415 с.

6. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: Навч.-метод. Посібн. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.

7. Руденко Ю.Д. Українська національна система виховання: Конспект лекцій. – К.: КДПІ, 1991. – 49 с.

Лекція 6.

1. Митрополит Іларіон. Книга нашого буття на чужині: Бережімо все своє рідне! Ідеологічно-історичні нариси. – Вінніпег: Укр. наук. богосл. тов., 1956. – 168 с.

2. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібн. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.

3. Алексюк А.М., Грищенко М.М., Киричук О.В. та ін. Педагогіка: Навч. посібн. для студ. Універс. – К.: Вища школа, 1985. – 295 с.

4. Руденко Ю.Д. Українська національна система виховання: Конспект лекцій. – К.: КДПІ, 1991. – 49 с.

Лекція 7.

1. Іларіон. Служити народові – то служити Богові: Богословська студія. - Вінніпег: Наша культура, 1965. – 120 с.

2. Толстих В.І, Еренгросс Б.А., Макаров К.О. Естетичне виховання.-Київ:Вища школа, 1987.-215с.

3. Алексюк А.М., Грищенко М.М., Киричук О.В. та ін. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів університетів.-Київ: Вища школа, 1985.-295с.

4. Педагогіка: навчально-методичний посібник з професійно-педагогічної підготовки для студентів заочної та вечірньої форм навчання.-Київ: КДПУ, 1997.-79с.

Лекція 8.

1. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч посібн. – Київ: ІЗМН, 1996. – 285 с.

2. Українське народознавство //За заг. ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994. – 607 с.

3. Українська національна система виховання: Конспект лекцій // Автор-укладач Ю.Д.Руденко, 1991. – 48 с.

4. Вашенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: ред. газ. „Полтавський вісник”, 1994. – 190 с.

5. Українська етнопедагогіка в школі // Автор-укладач В.Т.Розмариця. – К.: ІЗМН, 1997. – 24 с.

6. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: Навч.-метод. посібн. – К.: ІЗМН, 1996. – 285 с.

7. Основи національного виховання: Концептуальні положення // За заг. ред.В.Г.Кузя, Ю.Д.Руденка, З.О.Сергійчук. – Київ: Інформ. ред.вид.центр „Київ”, 1993. – 151 с.

8. Маценко П. Українські канти. – Вінніпег: Волинь, 1981. – 22 с.

9. Савчук С.В. Церковні канони в теорії і практиці. – Вінніпег, 1955. – 94 с.

Лекція 9.

1. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). Етимолого-семантичний словник української мови. В 4-х т. – Вінніпег: Волинь, 1982. – Т. 1-2. – С. 53, 328.

2. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібн. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.

3. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – Т. 1-2. – К.: Оберіг, 1991.

4. Руденко Ю.Д. Українська національна система виховання: Конспект лекцій. – К.: КДПІ, 1991. – 49 с.

5. Релігійний словник / За ред. проф. А.Колодного та Б.Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.

6. Ярмусь Степан. Духовність українського народу. – Вінніпег: Волинь, 1983. – 227 с.

7. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка: Навч.-метод. посібн. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.

8. Соціальна робота / Соціальна педагогіка (понятійно-термінологічний словник) / під ред. І.Д.Зверевої. – К.: Етносфера, 1994. – 120 с.

9. Чумарна М. Мандрівка в українську казку. – Львів: Каменяр, 1994. – Вип. 2: Приказкове коло. – 78 с.

Лекція 10.

1. Українське народознавство / За заг.ред.С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів: Вид.центр „Фенікс”, 1994. – 605 с.

2. Родинна педагогіка: Навч.-метод. посібн./А.А.Марушкевич та ін. – К.: ПАРАПАН, 2002. – 216 с.

3. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Унісерв, 2000. – 191 с.

4. Родинно-сімейна енциклопедія / За заг. ред.Арвата Ф.С. та ін. – К.: Богдана, 1996. – 438 с.

5. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебнік С.Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.

6. Панасюк С. Виховання у молодших школярів пошанр до батьків у контексті християнської моралі // Християнські цінності: історія і погляд у третє тисячоліття. Збірник наукових записів національного університету „Острозька академія”. – Острог, 2002. – С. 373-379.

7. Митрополит Іларіон. Книга нашого буття на чужині: Бережімо все своє рідне! Ідеологічно-історичні нариси. – Вінніпег: Укр. наук. богослов. тов., 1956. – 168 с.

8. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібн. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.